

Vlaams
Parlement

ingediend op **538** (2020-2021) – Nr. 1
13 november 2020 (2020-2021)

Verslag van de hoorzitting

namens de Commissie voor Onderwijs
uitgebracht door Koen Daniëls, Loes Vandromme en Jan Laeremans

over het voorontwerp van decreet
betreffende de onderwijsdoelen
voor de tweede en de derde graad
van het secundair onderwijs

Samenstelling van de Commissie voor Onderwijs:

Voorzitter: Karolien Grosemans.

Vaste leden:

Arnout Coel, Koen Daniëls, Karolien Grosemans, Kathleen Krekels, Annabel Tavernier;
Roosmarijn Beckers, Jan Laeremans, Kristof Slagmulder;
Jo Brouns, Loes Vandromme;
Jean-Jacques De Gucht, Sihame El Kaouakibi;
Stijn Bex, Elisabeth Meuleman;
Hannelore Goeman.

Plaatsvervangers:

Marius Meremans, Axel Ronse, Nadia Sminate, Kris Van Dijck, Katja Verheyen;
Leo Pieters, Els Sterckx, Sam Van Rooy;
Katrien Schryvers, Brecht Warnez;
Els Ampe, Steven Coenegrachts;
Johan Danen, Gustaaf Pelckmans;
Steve Vandenberghe.

Toegevoegde leden:

Kim De Witte.

INHOUD

I.	Uiteenzetting door Katholiek Onderwijs Vlaanderen	4
1.	Brief aan minister Ben Weyts.....	4
2.	Analyse haalbaarheid eindtermen.....	5
3.	Gevolgen voor de kwaliteit en de vrijheid van onderwijs	8
4.	Vraag aan het Vlaams Parlement	9
II.	Uiteenzetting door het GO!	11
1.	Wat voorafging	11
2.	Standpunt GO!	12
III.	Uiteenzetting door OVSG	14
1.	Realiteitszin	14
2.	Haalbaarheid	15
3.	Op zoek naar een compromis	15
IV.	Uiteenzetting door POV.....	16
V.	Uiteenzetting door Overleg Kleine Onderwijsverstrekkers.....	19
1.	Korte historiek.....	19
2.	Problematiek	20
2.1.	Vaak overbodig	20
2.2.	Overdreven afbakening	20
2.3.	Methodische aanwijzingen.....	20
2.4.	Aantallen eindtermen	21
2.5.	Koppeling met lestijden	21
2.6.	Probleem voor steinerscholen.....	21
3.	Op weg naar een oplossing	22
VI.	Bespreking.....	23
1.	Tussenkomen van de leden.....	23
1.1.	Steve Vandenberghe.....	23
1.2.	Loes Vandromme.....	23
1.3.	Koen Daniëls	24
1.4.	Roosmarijn Beckers	25
1.5.	Johan Danen	26
1.6.	Jan Laeremans	26
1.7.	Jean-Jacques De Gucht.....	26
2.	Antwoorden van de sprekers	27
2.1.	Katholiek Onderwijs Vlaanderen	27
2.2.	GO!.....	33
2.3.	OVSG	34
2.4.	POV	35
2.5.	OKO.....	35
3.	Bijkomende vragen en antwoorden	36
	Gebruikte afkortingen.....	40

Op 29 oktober 2020 organiseerde de Commissie voor Onderwijs een hoorzitting over het voorontwerp van decreet betreffende de onderwijsdoelen voor de tweede en de derde graad van het secundair onderwijs met:

- Lieven Boeve, directeur-generaal, Katholiek Onderwijs Vlaanderen;
- Cindy Lammens, teamverantwoordelijke secundair onderwijs, dienst Curriculum en Vorming, Katholiek Onderwijs Vlaanderen;
- Raymonda Verdyck, afgevaardigd bestuurder, GO!;
- Luc Vernailen, hoofdadviseur, PBD-GO!;
- Patriek Delbaere, algemeen directeur, Onderwijsvereniging van Steden en Gemeenten;
- Ellen Van Den Block, coördinator, pedagogische begeleiding secundair onderwijs, Onderwijsvereniging van Steden en Gemeenten;
- Griet Mathieu, directeur, Provinciaal Onderwijs Vlaanderen;
- Heidi Schreuders, vertegenwoordiger Provinciaal Onderwijs Vlaanderen;
- Paul Buyck, vertegenwoordiger Overleg Kleine Onderwijsverstrekkers;
- Werner Govaerts, vertegenwoordiger Overleg Kleine Onderwijsverstrekkers.

Met deze hoorzitting ging de commissie in op een verzoek van de Vlaamse Regering. Op 9 oktober 2020 heeft de Vlaamse Regering het voorontwerp van decreet principieel goedgekeurd met het oog op advies van de Raad van State. In de beslissing van de Vlaamse Regering staat eveneens: "het Vlaams Parlement uit te nodigen om na deze tweede principiële goedkeuring en gelijktijdig met de adviestermijn van de Raad van State een hoorzitting te organiseren over voornoemd voorontwerp van decreet en in het bijzonder over de haalbaarheid van de nieuwe set eindtermen in relatie tot de beschikbare onderwijstijd."

I. Uiteenzetting door Katholiek Onderwijs Vlaanderen

1. Brief aan minister Ben Weyts

Lieven Boeve geeft vooreerst wat uitleg bij de brief die Katholiek Onderwijs Vlaanderen op 7 oktober 2020 aan minister Ben Weyts gestuurd heeft naar aanleiding van een vergadering van de raad van bestuur over de eindtermenset, door de Vlaamse Regering principieel goedgekeurd op 26 juni 2020. De raad van bestuur kon daarvoor een beroep doen op het advies van de directiecommissie Secundair Onderwijs en de adviesraad Secundair Onderwijs, schetst de spreker. In de brief stond een evaluatie van de eindtermen en een voorstel van oplossing. De brief werd nadien afgedrukt in de eindtermennieuwsbrief die zowel naar het eigen netwerk als naar de parlementsleden gestuurd is.

In de evaluatie staat dat er te veel eindtermen zijn in relatie tot de onderwijstijd, wat tot oppervlakkigheid zal leiden. Leerlingen zullen van alles iets weten maar er is onvoldoende tijd voor onderricht met diepgang. Aangezien instructie alle tijd zal opsorpen, zal er geen tijd meer zijn voor remediëren en differentiëren, laat staan excelleren, wat tot verschraling en nivellering zal leiden, meent *Lieven Boeve*.

Heel wat onderzoekers zeggen trouwens dat de eerste set eindtermen al geleid heeft tot een nivellering. Naast de impact op de kwaliteit vormt de hoeveelheid eindtermen ook een bedreiging voor de vrijheid van onderwijs. Er zal geen ruimte overblijven voor het pedagogisch project, de brede vorming van de leerling, de professionaliteit van de leraar, noch voor de eigenheid van de school.

Lieven Boeve wijst de parlementsleden op een brief in *De Standaard* waarin een leraar uit een kso-school zijn steun voor die stelling uitdrukt. De leraar schetst treffend de specificiteit van een kso-leerling en vraagt daar voldoende rekening mee te houden. Het format van de eindtermen beperkt voorts de pedagogisch-didactische relatie tussen leraar en leerling. De wijze waarop de inspectie een en

ander toepast, bijvoorbeeld bij de goedkeuring van leerplannen, is zeer strikt, wat leraar en school bijkomend vastzet.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen vraagt dan ook naar een overkoepelende commissie om de eindtermen grondig te versoberen: om de hoeveelheid aan te passen aan de onderwijstijd en het format te ontdoen van te veel pedagogisch-didactische sturing. Een dergelijke commissie was er niet in het ontwikkelproces, maar had allicht heel wat problemen voorkomen. De nieuwe commissie betekent dat het parlement de eindtermen waarschijnlijk niet kan goedkeuren voor de zomervakantie 2021. Sowieso is het nu al laat voor een vlotte overgang met aangepaste leerplannen, educatieve materialen enzovoort. Katholiek Onderwijs Vlaanderen pleit voor een overgangsregeling voor minstens een jaar, niet alleen om de scholen te steunen maar ook om ervoor te zorgen dat de leerlingen die naar het derde jaar gaan, vlot hun schoolcarrière kunnen voortzetten.

Op 9 oktober 2020 besliste de Vlaamse Regering echter om nog zevenentwintig eindtermen toe te voegen, uiteraard met bijkomende impact op de onderwijstijd. Ze keurde de eindtermen voor een tweede keer principieel goed en stuurde het geheel voor advies naar de Raad van State. De Vlaamse Regering stelde voor deze hoorzitting te organiseren en bepaalt dat er een evaluatie volgt na zes maanden. Eindtermen kunnen echter pas beoordeeld worden als ze één of twee keer volledig doorlopen zijn, dus na minstens vier en misschien zelfs vijf jaar. Als het per graad gebeurt, kan het na drie jaar. Het is alsof de regering daarmee deels toegeeft dat er iets vreemds aan de hand is met de eindtermen, merkt de spreker op. Kortom, in deze hoorzitting wil Katholiek Onderwijs Vlaanderen aantonen dat de kwestie van de haalbaarheid gaat over de onderwijskwaliteit maar vooral over de vrijheid van onderwijs.

2. Analyse haalbaarheid eindtermen

Cindy Lammens zal de onhaalbaarheid aantonen aan de hand van enkele voorbeelden. Ze behandelt daarbij de globale haalbaarheid door de nodige tegenover de beschikbare onderwijstijd te zetten; de specifieke haalbaarheid voor domeingebonden doorstroom in kso en tso; de eindtermen basisvorming en de specifieke vorming voor tso, kso en bso; de specifieke problematiek van de specifieke eindtermen; en de onderwijskundige en didactische sturing van het format.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft een raming gemaakt van de onderwijstijd die nodig is om de eindtermen voor de tweede graad te halen. Daarvoor heeft ze berekend hoeveel lestijd er nodig is om de eindtermen van elke sleutelcompetentie met voldoende diepgang te bereiken, zowel voor de doorstroomfinaliteit, de dubbele finaliteit als de arbeidsmarktfinaliteit. Ze heeft daar bijgevoegd hoeveel onderwijstijd er nodig is voor de eindtermen die de Vlaamse Regering toegevoegd heeft op 9 oktober 2020, onder meer inzake digitale en financieel-economische competenties, competenties in wiskunde, natuurwetenschappen en talen. Voor de doorstroomfinaliteit levert dat 1237 lestijden op, of 49,5 graaduren. Samen met de uren godsdienst betekent dat dat 83 procent van de onderwijstijd in de tweede graad doorstroomfinaliteit ingenomen is door alleen de basisvorming, dus zonder specifieke vorming.

Per eindterm of cluster van eindtermen in de sleutelcompetentie is de lestijd berekend, onder meer door te vergelijken met gelijkaardige leerinhouden in de huidige leerplannen en gebaseerd op de gemiddelde leerling: voor wiskunde en wetenschappen leerlingen uit het domein Economie en Organisatie, voor Nederlands, Engels en Frans leerlingen in STEM-studierichtingen. Dat is dan getoetst bij leden van de leerplancommissie: leraren, experts hoger onderwijs en begeleiders.

De spreker benadrukt dat de inschattingen eerder een onderschatting zijn. Zo wordt de lestijd die nodig is voor instructie, inoefening en verwerking voor de eindtermen in de vorm van een graaduur op de lessentabel geraamd op 25 lestijden voor studierichtingen aso/kso/tso en 27 lestijden voor studierichtingen bso. Binnen die tijd kan de leraar dan nog geen eigen keuzes maken. In een schooljaar zijn er 37 schoolweken, dus zonder de vakanties. Er zijn voorts dertig evaluatiedagen, wezenlijk voor een goede begeleiding van leerlingen. Dat betekent zes weken voor proefwerken, klasraden, leerlingencontacten enzovoort. Naast leren, wordt er in een school ook geleefd. Heel wat aspecten worden op een andere manier ingevuld dan zuiver met instructie, inoefening en verwerking, zoals een sportdag, inspelen op actualiteit in de samenleving of in de klasgroep, of lessen vallen weg door een pedagogische studiedag of een vrije dag. Dat is ingeschat op twee lestijden. Recent nationaal onderzoek wijst uit dat soms tot 25 procent van de effectieve lestijd opgaat aan klasmanagement, twee lestijden is dus zeker een onderschatting. Vier andere lestijden zijn voorbehouden voor tussentijdse evaluatie en remediëring.

Volgens de berekeningen zijn er in de tweede graad van de doorstroomfinaliteit 200 lestijden nodig om de eindtermen wiskunde met voldoende diepgang te bereiden, terwijl er vier lessen per leerjaar beschikbaar zijn. Dat betekent dat de leraar geen ruimte zal hebben voor eigen inhoudelijke keuzes, noch om te diversifiëren. De domeinoverschrijdende en de domeingebonden doorstroomrichtingen in verschillende studiedomeinen krijgen immers allemaal dezelfde eindtermen basisvorming. Nochtans zitten in die richtingen zeer diverse leerlingengroepen, merkt de spreker op. Differentiatie zal dus sowieso belangrijk zijn.

Voor natuurwetenschappen, waaronder de eindtermen biologie, chemie, fysica en STEM vallen, is er meer onderwijstijd nodig dan beschikbaar: 190 lestijden betekent 3,8 uur per leerjaar, terwijl er 3 uur is, zoals dat trouwens ook nu al is in aso-studierichtingen, namelijk een uur chemie, een uur fysica en een uur biologie. Om de eindtermen te halen, zal er dus een minimale interpretatie aan moeten worden gegeven. De leraar zal daarenboven geen ruimte hebben om eigen keuzes te maken of om in te spelen op diverse leerlingengroepen. Hetzelfde geldt voor de talen. Voor Engels en Frans in de tweede graad doorstroomfinaliteit zijn er vijf lessen per leerjaar, net voldoende om de eindtermen te realiseren maar zonder ruimte voor de leraar om eigen keuzes te maken behalve zijn teksten te kiezen. Voor sociale en culturele vorming, zo wezenlijk in een taalles, zal er geen tijd overblijven, benadrukt Cindy Lammens. Daarnaast zijn er nog veertien andere sleutelcompetenties en is de specifieke vorming nog niet ingecalculleerd.

Naast de algemene haalbaarheid is de specifieke haalbaarheid voor bepaalde leerlingengroepen een probleem. De eindtermen voor Nederlands, Frans, Engels, wiskunde en natuurwetenschappen zijn immers op aso-niveau geschreven, en gelden ook voor domeingebonden studierichtingen tso/kso. Voor Engels en Frans heeft Katholiek Onderwijs Vlaanderen de eindtermen, de nieuwigheden en het bijkomende diepgangsniveau voor de richting Technologische Wetenschappen vergeleken met het leerplan van de huidige tso-richting Industriële Wetenschappen. Die leerlingen zullen voor de vreemde talen een hoger niveau van het Europees referentiekader moeten halen. Voor biologie, chemie en fysica zijn de nieuwe eindtermen vergeleken met de huidige leerplannen aso en tso-handel. De leerlingen in die richtingen zullen in die vakken meer inhouden moeten verwerven. Het verschil met tso-handel vandaag is enorm, terwijl de onderwijstijd in zijn geheel niet toeneemt.

Als er meer onderwijstijd nodig is om de basisvorming met voldoende diepgang te verwerven, door de grote hoeveelheid eindtermen en het ambitieniveau voor bepaalde sleutelcompetenties, komt de specifieke vorming onder druk te staan. In de modellessentabellen is er 45 uur voor de eindtermen basisvorming, en blijven er 17 graaduren over voor specifieke vorming. De berekening geeft evenwel 54 graaduren enkel en alleen voor de basisvorming, dus maar 10 voor het specifieke

gedeelte, wat absoluut te weinig is. Ook in de dubbele finaliteit is er een groter aandeel basisvorming nodig om de eindtermen voldoende te bereiken, waardoor de specifieke vorming onvoldoende kwaliteitsvol wordt. Kortom, er is te weinig tijd voor het specifieke gedeelte, zowel in tso, kso als bso.

Daarbij komt nog dat er een zeer klein verschil ontstaat tussen de domeinoverschrijdende aso-studierichtingen en de domeingebonden kso/tso-studierichtingen. Zo zijn in de Welzijnswetenschappen, een domeingebonden tso-studierichting, de specifieke eindtermen voor gedragswetenschappen en sociale wetenschappen en de specifieke eindtermen voor wiskunde volledig gelijk aan die in de domeinoverschrijdende Humane Wetenschappen in het aso. Het verschil tussen beide zal enkel zitten in de kunstbeschouwing en de uitgebreide filosofie in de Humane Wetenschappen en een pakket uit de filosofie, een stukje biologie en chemie in de Welzijnswetenschappen. Een tweede voorbeeld zijn de richtingen Economie-Wiskunde, aso-domeinoverschrijdend, en de Bedrijfswetenschappen, tso-domeingebonden, waar het verschil enkel zit in wiskunde en een iets uitgebreider pakket in de bedrijfswetenschappen. Wat studierichtingen van elkaar onderscheidt, wordt tot een minimum herleid, wat betekent dat er onvoldoende kan worden tegemoetgekomen aan de specifieke talenten van leerlingen. Dat zet scholen voor een dilemma: inzetten op algemene vorming of op specifieke vorming, dus voor Technologische Wetenschappen talen versus fysica. De kennis van fysica hebben die leerlingen net nodig om met succes door te stromen naar academische bacheloropleidingen, wat de huidige goede doorstroomcijfers bewijzen, merkt de spreker op.

Cindy Lammens vervolgt met een specifiek probleem voor de specifieke eindtermen ten gevolge van de koppeling van wetenschapsdomeinen op basis van het doorstroomprofiel. Dat profiel geldt voor elke studierichting van de derde graad met doorstroomfinaliteit of dubbele finaliteit. Zo wordt de vrije ruimte in de richtingen Grieks-Wiskunde en Latijn-Wiskunde teruggebracht van zes tot twee graaduren, omdat er een extra set specifieke eindtermen komt, niet alleen voor klassieke talen en wiskunde dus maar ook voor informaticawetenschappen, biologie, chemie en fysica. Voor Humane Wetenschappen gaat het van tien naar twee vrije graaduren. Alle specifieke eindtermen zijn relevant en interessant, maar de kwestie is of ze ook nodig zijn. Het is vooral nodig keuzes te maken. Zelfs zonder specifieke eindtermen voor informatica halen leerlingen uit Grieks- en Latijn-Wiskunde al het hoogste studierendement in de academische bachelors Informatica. Ook voor andere studierichtingen vormen de specifieke eindtermen een probleem. Zo moeten leerlingen in de richting Architecturale Vorming identiek dezelfde specifieke eindtermen in fysica en mechanica halen als leerlingen in de richtingen Bouw- en Houtwetenschappen. Daardoor blijft er minder tijd over voor de zo belangrijke artistieke vorming. Het kan toch niet de bedoeling zijn om in de richting Architecturale Vorming minder artistieke vorming te geven of in de richting Latijn-Wiskunde maar drie uur Latijn. Dat zou volgens de spreker een aanfluiting zijn van de richtingen.

In het format en de onderwijskundige en didactische sturing van de eindtermen vormt de eigengereide toepassing van de herziene taxonomie van Bloom het probleem. Er is gekozen voor een niet-neutraal onderwijskundig kader en een niet-neutraal pedagogisch concept, dat nooit bedoeld is om curricula te ontwikkelen. Het format grijpt sterk in op de relatie tussen leraar en leerling. De bepalingen over de kennis gaan soms zo ver dat ze een onderwijskundige of didactische sturing betekenen. De cognitieve dimensie is soms heel vrij en in andere gevallen heel dogmatisch geformuleerd. Bovendien gaat de inspectie heel rigide om met het format, wat een verdere inbreuk betekent op de pedagogisch-didactische vrijheid.

Ze illustreert die stelling met enkele nieuwe eindtermen voor de tweede graad. Dat leerlingen hun leeropvattingen, hun leerproces en hun leerresultaat aan de hand van strategieën reguleren, is een transversale eindterm. Dat betekent dat alle leerlingen in de doorstroom-, de dubbele en de arbeidsmarktfinaliteit die op het einde

van de tweede graad moeten halen. Uiteraard is het belangrijk dat leerlingen inzicht krijgen in een aantal regulatiestrategieën en regulatieactiviteiten en ook tips krijgen over hoe een en ander op een goede manier toe te passen. De eindterm heeft echter het beheersingsniveau 'evalueren', wat betekent dat elke leerling in de tweede graad, dus ook die van het bso, zijn leerproces en leerresultaat kan reguleren. Iedere ouder weet dat pubers daar niet toe in staat zijn.

Een volgende reeks voorbeelden zijn eindtermen voor de derde graad dubbele, doorstroom- en arbeidsmarktfinaliteit met een te sterk constructivistisch perspectief. Zo moeten de leerlingen de regels van de digitale wereld kritisch toepassen, strategieën hanteren om respectvol en constructief samen te werken in een diverse samenleving. Uiteraard vindt Katholiek Onderwijs Vlaanderen die vaardigheden zeer belangrijk. Het onderwijs kan leerlingen regels en strategieën aanleren om ermee om te gaan en de betekenis en herkomst van zaken als vooroordelen bijbrengen enzovoort. Het is echter niet omdat leerlingen weten wat goed is, dat ze ook doen wat goed is. Zo is mediawijsheid soms moeilijk in praktijk te brengen. Nochtans zijn deze eindtermen 'evalueerbaar', dus moeten leerlingen ze bereikt hebben. Wanneer kan er geëvalueerd worden of een leerling strategieën heeft toegepast om respectvol en constructief samen te werken in een diverse samenleving?

De spreker vervolgt met enkele voorbeelden hoe er met de cognitieve dimensie zeer arbitrair omgesprongen is. Zo wordt het nemen van notities door leerlingen op het niveau 'creëren' gezet, terwijl voor het nemen van notities bij het lezen en beluisteren van teksten vooral goed analyseren relevant is. Elke vorm van zelf schrijven is volgens de nieuwe eindtermen altijd creëren, maar dat betekent dat het ook op dat niveau moet worden geëvalueerd. Het nemen van notities heeft niets met creëren te maken. Ook het formuleren van een conclusie bij een onderzoeksvraag wordt onterecht onder 'creëren' ondergebracht. Daar draait het er enkel om goed te kunnen analyseren en synthetiseren. Dit zijn maar een paar voorbeelden van de vele waarin de cognitieve dimensie onjuist is, stelt Cindy Lammens.

Een eindterm wiskunde, namelijk dat leerlingen geschikte meetkundige concepten en eigenschappen van vlakke figuren toepassen om vlakke en ruimtelijke problemen op te lossen, staat op het niveau 'toepassen', maar geschikte concepten inzetten gaat verder dan toepassen. Ook dat is een voorbeeld van een weergave die niet strookt met wat van leerlingen verwacht wordt. Bovendien is er een duidelijke didactisch-inhoudelijke sturing, namelijk dat leerlingen met functioneel gebruik van ICT bijzondere lijnen construeren en dat de eindterm moet worden gerealiseerd met en zonder context. Zo bepaalt de overheid wat de leraar moet doen om de eindterm te halen.

3. Gevolgen voor de kwaliteit en de vrijheid van onderwijs

Dat alles heeft volgens Cindy Lammens gevolgen voor de kwaliteit en de vrijheid van onderwijs. Als eindtermen geen minimumdoelen zijn en meer onderwijstijd vragen dan beschikbaar is, kan dat alleen maar tot oppervlakkigheid leiden. Als alle eindtermen overeind blijven en er onvoldoende tijd is, zullen leerlingen van alles iets weten maar weinig grondig kennen. Iedereen die ooit voor de klas stond, weet dat diepgang tijd vergt. Diepgang vraagt traagheid, 'less is more' is het adagium. Om te remediëren, differentiëren en leerlingen te laten excelleren, zullen leraren geen tijd meer hebben. Dat betekent onherroepelijk een verschraling en nivellering van het onderwijs, met gevolgen voor kwaliteit en onderwijsvrijheid van de leerling, de leraar en de school.

Als eindtermen voor basisvorming en specifieke vorming minimumdoelen zijn, beslaan ze pakweg 70 procent van de onderwijstijd. In de resterende 30 procent is het dan mogelijk om de vrijheid van de leerling, die recht heeft op een inhoudelijk

brede vorming, om de vrijheid van de leraar, die vanuit zijn expertise, professionaliteit en passie wil lesgeven, om de vrijheid van de school, die haar pedagogisch-didactisch project wil realiseren, tot hun recht te laten komen. Dat kan niet met de nieuwe eindtermen omdat ze geen minimumdoelen zijn en voor basis- en specifieke vorming samen, meer dan 100 procent van de lestijd innemen.

De spreker eindigt met nog enkele concrete voorbeelden van de impact van de nieuwe eindtermen. In de lessentabellen zal er geen volwaardige plaats meer zijn voor artistieke vorming. Wat de leerplannen betreft, wordt de leraar gereduceerd tot uitvoerder en afvinker. Hij heeft geen ruimte meer voor keuzes vanuit passie en expertise. Bovendien wordt hij geremd in zijn didactische aanpak. Te weinig tijd om de eindterm te bereiken, betekent dat er geen onderzoekend leren meer mogelijk is in de natuurwetenschappen. De leraar maatschappelijke vorming in de arbeidsmarktgerichte finaliteit zal noodgedwongen meer louter kennisgericht onderwijs geven. Wie ooit in het bso les gaf, weet dat louter kennisgericht werken niet aangewezen is voor die leerlingen. Als de curricula naast elkaar gelegd worden, blijkt dat leerlingen minstens vierhonderd uren praktijk minder zullen hebben. De verplichting om zowel Frans als Engels te doceren, zorgt voor nog eens honderd uren praktijk minder. Leerlingen zullen beter Frans en Engels kennen en spreken, maar minder beroepsgerichte competenties verwerven. Onderwijsvormen als duaal leren worden daardoor sterk onder druk gezet. Voor de richting Latijn-Wiskunde kiezen scholen vandaag voor seminaries, een extra uur Duits, voor esthetica, voor een extra uur wiskunde. Met de voorstellen zullen ze zich noodgedwongen beperken tot één lesuur vrije ruimte per leerjaar.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen ziet ook goede aspecten aan de hervorming. Zo zijn voor de eindtermen basisvorming de bouwstenen een goede praktijk om inhoudelijk richting te geven aan onderdelen van een sleutelcompetentie, mits ze niet voor alle graden/finaliteiten mordicus ingevuld worden, wat nu wel gebeurt. Ook het onderscheid tussen inhoudelijke en transversale eindtermen is een goede zaak, mits wat transversaal is ook zo beschouwd wordt, en dus niet meer aan bod komt in de inhoudelijke eindtermen. Een tweede voorwaarde is dat de transversale eindtermen niet toenemend ingevuld worden met bijkomende kennis of een hoger ambitieniveau, te meer daar ze samenhangen met inhoudelijke eindtermen die complexer worden met de graad. Goed vindt Katholiek Onderwijs Vlaanderen voorts de eindtermen voor historisch bewustzijn omdat het een beperkt aantal is met een duidelijk doel en met een beperkt aantal verplichte kenniselementen, met voldoende ruimte voor eigen inhoudelijke en pedagogisch-didactische keuzes van de leraar. Sterk aan de specifieke eindtermen is dat ze ontwikkeld zijn vanuit wetenschapsdomeinen, gekoppeld per studierichting en met ruimte voor diversifiëring. Dat principe is echter nog onvoldoende fijnmazig gebruikt zoals de spreker met voorbeelden aantoonde. Ook bij de specifieke eindtermen zijn er schoolvoorbeelden, bijvoorbeeld die voor klassieke talen.

4. Vraag aan het Vlaams Parlement

Lieven Boeve besluit met de vragen van Katholiek Onderwijs Vlaanderen aan het Vlaams Parlement. Vooreerst wijst hij op de discussies over het ontwikkelproces. Zo was er geen overkoepelende commissie met gezag, ondanks uitdrukkelijk aandringen, onder meer gebaseerd op de ervaringen met de eerste graad. Daardoor waren er geen gezamenlijke afspraken over de verhouding tussen de sleutelcompetenties en over de onderwijstijd, en was er geen methodiek om de onderwijstijd per eindterm in te schatten.

De indicatieve lessentabel is nooit formeel doorgesproken, laat staan dat die door iedereen gehuldigd werd, en werd eigenlijk ook nooit gebruikt. Bovendien werd er voor de arbeidsmarktgerichte richtingen uitgegaan van 36 uren per week terwijl

er in heel wat bso-richtingen 34 of zelfs 32 uur per week lesgegeven wordt. Met opmerkingen daarover is nooit rekening gehouden.

Daarenboven was het proces zeer sterk gestuurd door AHOVOKS, stelt de spreker. De eindtermen waren vooraf geschreven en het was zeer moeilijk om er iets aan te veranderen. Feedback uit andere commissies werd bewust geweerd. De onderwijsverstrekkers hadden generalisten in de ontwikkelcommissies. Zij konden vergelijken maar mochten dat niet te berde brengen wegens niet de bevoegdheid van de ontwikkelcommissie. Er was voorts geen systematiek inzake consensusvorming. Wie aanwezig was, werd verondersteld akkoord te gaan. Dat er geen adequate verslaggeving was, maakt het moeilijk te reconstrueren wie met wat akkoord ging. Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft AHOVOKS niet ervaren als een faciliterende overheid die een proces van stakeholders ondersteunt om tot een goed resultaat te komen. In het proces naar het Referentiekader voor Onderwijskwaliteit, begeleid door de onderwijsinspectie, kregen alle stakeholders wel voldoende inbreng, met een goed resultaat dat gedragen was door iedereen tot gevolg. Dat kan van de eindtermen niet gezegd worden, merkt Lieven Boeve op.

De vertegenwoordigers van Katholiek Onderwijs Vlaanderen in de ontwikkeling van de eindtermen basisonderwijs melden trouwens dat het daar nu opnieuw fout aan het lopen is. Zij vroegen om de starre houding van AHOVOKS in deze hoorzitting in de verf te zetten. Helaas wordt er dus niet geleerd uit het proces van het secundair onderwijs. Gelukkig is er nu wel een algemene ontwikkelcommissie. Ze klagen voorts aan dat er niet tijdig ingegaan is op de signalen uit de brief van de onderwijsverstrekker en de twee specifieke adviezen van de Raad Basisonderwijs van de Vlor, maar gewoon voortgewerkt wordt in een gecontesteerd kader. Ook daar liggen volledig geschreven eindtermen voor, die in de ontwikkelcommissies gedropt worden.

Van bij het begin van het proces eindtermen tweede en derde graad, heeft Katholiek Onderwijs Vlaanderen gewezen op de risico's, vanuit de ervaringen met de eindtermen eerste graad. Ondertussen komen er ook meer en meer signalen dat ook daar het eindtermenpakket met de haalbaarheid flirt. Lieven Boeve hoopt dat daar volgend jaar bij de evaluatie op ingegaan wordt. Katholiek Onderwijs Vlaanderen zal die evaluatie in ieder geval grondig voorbereiden.

De rol van de generalisten was voorts beperkt, er waren immers geen overkoepelende commissie, geen gezamenlijke afspraken en geen systematiek, aldus Lieven Boeve. Bovendien werd hun inbreng als die over een andere ontwikkelcommissie ging, geblokkeerd. Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft allicht te lang te constructief meegewerkt, merkt de spreker op. Vanaf de lente, toen het werk van alle commissies samengelegd werd – voordien was er nauwelijks een algemeen overzicht – waren er meer en meer signalen dat het fout zat. Zo waren er discussies over de lessentabellen, over het clustervak maatschappelijke, economische en artistieke vorming en over de te beperkte vrije ruimte. Na een actie van de STEM-directeurs kwam er op vraag van het kabinet een beperkte bijsturing. Toen was al duidelijk dat het niet meer dan gemorrel in de marge was. Leraren die in de leerplancommissies voor het eerst met het resultaat geconfronteerd werden, uitten hun ongerustheid. Voorts was er de discussie met het STEM-platform dat inhoudelijk correcte elementen aanbracht, waar de onderwijsverstrekkers het mee eens waren. Het probleem was echter niet de inhoud maar de onderwijstijd. Een andere discussie over de artistieke vorming werd op gang gebracht door leraren en lerarenopleiders, maar ook de leraren Duits zien ondertussen de bui hangen. Duits zit niet in de basisvorming, dus minder uren in het complementaire gedeelte betekent nog weinig Duitse les. Op 27 augustus bracht de Vlor een advies uit, waarin de analyse van Katholiek Onderwijs Vlaanderen bevestigd werd.

Eigenlijk is niet het proces maar het product de centrale kwestie. De hamvraag is dus of dit parlement de tweede en de derde graad secundair onderwijs van start laat gaan met de foute set eindtermen die geen minimumdoelen zijn, te veel onderwijstijd vragen, te pedagogisch sturend zijn en daarom zullen interen op onderwijskwaliteit en -vrijheid. Of laat het een overkoepelende commissie zowel de onderwijstijd en de pedagogische sturing herbekijken als een goede oplossing om de modernisering en de structuurhervorming voort te zetten?

II. Uiteenzetting door het GO!

1. Wat voorafging

Raymonda Verdyck zegt dat de nieuwe eindtermen gestoeld zijn op nieuwe maatschappelijke behoeften. Al in 2016 werd er een maatschappelijk eindtermendebat gevoerd met een ruime bevraging van leraren, leerlingen, ouders, specialisten, sectoren enzovoort, waarin gepeild werd naar eindtermen die rekening houden met de veranderende samenleving en met thema's die voor alle leerlingen belangrijk zijn. De onderwijsverstrekkers waren blij met de resultaten omdat de verwachtingen van de samenleving ten opzichte van onderwijs sterke gelijkenissen vertoonden met hun eigen analyses. Zo was het GO! al aan de slag met burgerschap.

In 2018 keurde het Vlaams Parlement het kaderdecreet Onderwijsdoelen (*Parl.St. VI.Parl. 2017-18, nr. 1364/13*) goed. Daarin staat dat de thema's uit het maatschappelijk debat voor alle leerlingen gelden, omdat elke leerling die vaardigheden nodig heeft om alle kansen te hebben in de 21ste eeuw. Zestien sleutelcompetenties dienen te worden vertaald in ambitieuze eindtermen waarvan de onderliggende kennis geëxpliciteerd wordt. In het decreet is voorts het ontwikkelproces vastgelegd, met ontwikkelcommissies en een valideringscommissie die moesten waken over evalueerbaarheid, consistentie en coherentie, maar niet over de haalbaarheid. De uiteindelijke beslissing ligt bij het Vlaams Parlement op advies van de Vlaamse Regering.

Voor de eindtermen van de tweede en derde graad secundair onderwijs waren de ontwikkelcommissies samengesteld uit leraren, vertegenwoordigers van de koepels en het GO!, specialisten uit het hoger onderwijs en procesbegeleiders van AHOVOKS. Het GO! apprecieerde het zelf te kunnen participeren en de vinger aan de pols te kunnen houden, ook via zijn afgevaardigden van de pedagogische diensten. Na een intens en tijdrovend ontwikkelproces bereikten de ontwikkelcommissies een consensus over een ambitieuze set eindtermen. Oplossingen werden zowel in formeel als in informeel overleg gevonden.

Het voorstel van Katholiek Onderwijs Vlaanderen voor een nieuwe overkoepelende commissie baart het GO! zorgen omdat alle gevoeligheden en invalshoeken dan herbekeken moeten worden, wat vast meer tijd vraagt dan zes weken. Het GO! heeft ook moeilijke discussies gevoerd met AHOVOKS maar heeft in ieder geval niet het gevoel dat er met zijn inbreng geen rekening gehouden is. Het eindresultaat was een consensus waar alle partijen mee konden leven, stelt *Raymonda Verdyck*

Toen de teksten vrijgegeven werden, hebben sommige scholen en sectoren zich bezorgd getoond, vooral over de omvang van de basisvorming in de arbeidsmarktgerichte finaliteit. Het kabinet heeft daarop aan de onderwijsverstrekkers gevraagd om na te gaan waar de basisvorming kan worden verlicht met het oog op haalbaarheid en vrijwaring van het specifieke gedeelte. De onderwijsverstrekkers hebben daarop opnieuw veel tijd en energie gestoken in een voorstel met enkele minimale schrappingen en verschuivingen van bepaalde doelen uit de basisvorming naar het specifieke gedeelte. Alle onderwijsverstrekkers hebben zich daar formeel

mee akkoord verklaard. De Vlaamse Regering heeft dit voorstel principieel goedgekeurd. Wegens bijkomende opmerkingen en bezorgdheden, onder andere weerstand van bepaalde wetenschappelijke STEM-experts, heeft de regering een advies gevraagd aan de Vlor en de SERV. De Vlor adviseerde daarop unaniem om met de opmerkingen van die experts rekening te willen houden op voorwaarde dat de haalbaarheid binnen de beschikbare onderwijstijd niet in het gedrang komt en dat het geheel coherent en consistent blijft. Waar dat voor historisch bewustzijn wel gelukt is, heeft dat debat met de STEM-experts niet geleid tot een consensus. De Vlaamse Regering heeft daarop alsnog beslist een behoorlijk aantal eindtermen toe te voegen aan wat ze in juni principieel goedkeurde.

Ondanks het protest van bepaalde onderwijsverstrekkers, heeft de Vlaamse Regering beslist de eindtermen voor de tweede keer principieel goed te keuren en een hoorzitting in het parlement te organiseren. De spreker vond het belangrijk het traject te schetsen, want dat maakt het duidelijk waarom het GO! verbaasd was over het verzet van Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Ze geeft toe dat de haalbaarheid geregeld in vraag gesteld werd, maar er is telkens gestreefd naar oplossingen.

2. Standpunt GO!

In tegenstelling tot Katholiek Onderwijs Vlaanderen vraagt het GO! om de eindtermen zo snel mogelijk goed te keuren. Vooreerst omdat leerlingen uit de vernieuwde eerste graad, met studierichtingen conform de matrix, op het einde van dit jaar naar de tweede graad doorstromen. De nieuwe structuur met gewijzigde en nieuwe studierichtingen gaat dus sowieso in. Het is zaak de leerlijn, op basis van de zestien sleutelcompetenties waarvan enkele nieuwe, door te trekken in de tweede en de derde graad, zodat de nieuwe thema's, klemtonen en aanpak doorlopen. Zoals gezegd, vreest Raymonda Verdyck dat nieuwe ontwikkelcommissies langer dan zes weken zullen duren en hoe dan ook thema's oprakelen waarover nu een compromis gevonden is. Scholen hebben het al moeilijk, uitstel betekent enkel dat ze nog minder tijd hebben voor de veranderingen van structuur, van eindtermen en van leerplannen.

De GO!-scholen zijn ook bezorgd over de haalbaarheid, maar dan vooral over de korte implementatietijd. Sinds de eerste goedkeuring zijn er ettelijke maanden verloren gegaan, kostbare voorbereidingstijd voor scholen en leerkrachten. Het GO! wil elke leerkracht voorbereiden en vormen voor de nieuwe trajecten en eindtermen, maar die opdracht is veel complexer voor de tweede en derde graad dan voor de eerste graad met een beperkte set van leerplannen en studierichtingen. Het GO! is trouwens al volop bezig met de leerplannen en lessenplannen voor te bereiden en informeert leerkrachten al over de inhoudelijke elementen. Raymonda Verdyck vraagt om niet meteen de controlemechanismen op de nieuwe eindtermen in gang te zetten. Het coronavirus heeft immers gezorgd voor leerachterstand, waar het onderwijs nu volop aan remedieert.

De eindtermen zijn zeer ambitieus, zoals ook de bedoeling was, merkt Raymonda Verdyck op. De herwaardering van tso en bso zijn belangrijk. Elke jonge mens heeft ook basisvaardigheden nodig voor zijn persoonlijk en maatschappelijk functioneren. Het GO! rekent 30 lesweken per jaar omdat het de lestijd wil optimaliseren. Basis van de berekening is het besluit van de Vlaamse Regering van 31 augustus 2001 dat het aantal lesdagen voor evaluatie en het aantal facultatieve verlofdagen bepaalt. Ze voegt daaraan toe dat het GO! geen twee evaluatieweken heeft in de paasperiode.

Voor de specifieke aspecten van enkele nicheopleidingen, kso in doorstroomfinaliteit en maritieme opleiding, vormen de nieuwe eindtermen wel een probleem. Net als gebeurd is voor het topsportonderwijs dient de mogelijkheid om afwijkingen

toe te staan, te worden bekeken. Ook de tweede vreemde taal in de arbeidsmarkt-richtingen, hoewel het GO! daar in wezen voorstander van is, kan inbreken op de onderwijstijd. Een uur van die taal per week volstaat immers niet. Omdat door het GO! geraadpleegde wiskunde-experts het basispakket van het compromis van juni voldoende vonden, pleit het GO! om de daarna toegevoegde eindtermen voor STEM en voor computationele vaardigheden terug naar het specifieke gedeelte te brengen. Elke verandering kan bijsturing nodig hebben; het GO! is dus voor de decretaal vastgelegde evaluatie. Ook voor de nieuwe eerste graad is evaluatie nodig, hoewel de resultaten daar vertekend zijn door de coronacrisis. Het onderwijs probeert de leerlingen van het tweede jaar secundair nu bij te werken zodat een goede evaluatie alsnog mogelijk is.

Luc Vernailen zegt dat het GO! na de eerste goedkeuring in juni gestart is met het opstellen van lessentabellen. Voorts maakte het ook een vergelijking tussen de huidige en de nieuwe eindtermen. Het grote verschil met Katholiek Onderwijs Vlaanderen is dat het GO! met dertig lesweken rekent, maar in die onderwijstijd zitten ook projectdagen en pedagogische uitstappen. Die zijn immers ook bedoeld om de doelen te realiseren. Zo dragen een projectdag over het onderwerp en een uitstap naar de Dossinkazerne bij tot de realisatie van de eindtermen burgerschap, die ook worden geëvalueerd.

De oefening was niet gemakkelijk, beaamt de spreker. Het GO! heeft voor sommige studierichtingen doelen, basis- en specifieke vorming geïntegreerd. Met uitzondering van een paar studierichtingen blijft er echter ruimte over voor complementaire uren, hoewel die gereduceerd zijn van vier tot acht naar drie tot zes graduren. Er zijn nog steeds studierichtingen zonder complementaire uren, maar die waren er ook voordien niet, bijvoorbeeld de studierichting Latijn-Grieks met minstens vier uur Latijn en vier uur Grieks. Voor het kso in de doorstroomfinaliteit is er wel een probleem. Vaardig worden in het bespelen van een muziekinstrument, in dansen, in beeldende kunsten vergt vele uren oefenen en is eigenlijk topsport. In de topsportstudierichtingen zijn er wel afwijkingen mogelijk, het GO! vraagt dat die ook kunnen voor het kso. Een tweede uitdaging vormen de elementen die toegevoegd zijn: burgerschap, artistieke vorming en financieel-economische competenties. Het GO! is erin geslaagd die toch in de lessentabellen te integreren met minimaal één graaduur per domein. Artistieke vorming bijvoorbeeld bestaat uit verschillende componenten of bouwstenen. Voor de bouwsteen creëren wil het GO! voldoende tijd uittrekken en laten begeleiden door daarvoor opgeleide leerkrachten, dus leraren po en mo.

Er mag geen hiërarchie zijn tussen de sleutelcompetenties, maar voor sommige is er meer onderwijstijd nodig dan voor andere. Dat is weerspiegeld in de lessentabellen van het GO!. Hij vindt het vreemd dat de taxonomie van Bloom door Katholiek Onderwijs Vlaanderen niet als een neutraal kader gezien wordt. Er zijn weinig wetenschappelijk gevalideerde taxonomieën maar die van Bloom is er een van. Vermits het Vlaams Parlement beslist heeft dat de eindtermen evalueerbaar moeten zijn, is het logisch dat elke eindterm een beheersingsniveau heeft en hiervoor is een taxonomie nodig. Voor het GO! had een andere taxonomie ook gekund, maar Bloom is nu eenmaal gekozen.

Specialisten wijzen erop dat ook in de niveaus van de taxonomie van Bloom geen hiërarchie mag gezien worden: geen ladder dus maar een cirkel. Daarbij komt nog dat de niveaus ook grondig verschillen naargelang het domein: analyseren in wiskunde of STEM valt niet te vergelijken met analyseren in artistieke vorming. Creëren is in artistieke vorming zeker haalbaar.

Raymonda Verdyck legt uit dat het Vlaams Parlement bepaalt wat de leerlingen moeten leren. Dat staat in de eindtermen en is gebaseerd op een ruime maatschappelijke bevraging en consensus. De leerplannen en andere ondersteunende

materialen voor leraren bepalen hoe de leerlingen leren. De didactische aanpak ondersteunt de realisatie van het pedagogisch project en de doelstellingen van het strategisch plan 2030 over gepersonaliseerd samen leren. Het GO! deelt de onderwijstijd niet op in percentages, met een deel gereserveerd voor het pedagogisch project, maar verweeft het pedagogisch project in het curriculum en de schoolcultuur. Het GO! heeft er weliswaar aparte vakken voor zoals actief burgerschap, maar eigenlijk werkt elke les in elke richting op een of andere manier aan het pedagogisch project met als baseline 'samen leren samenleven en elke leerling kansen bieden'. De voorliggende eindtermen bieden voldoende ruimte om dat pedagogisch project te blijven realiseren. Ze vormen er geen bedreiging voor. Ze herhaalt tot slot met aandring de vraag van het GO! om snel duidelijkheid te creëren en de eindtermen goed te keuren.

III. Uiteenzetting door OVSG

1. Realiteitszin

Patriek Delbaere vraagt realiteitszin en verantwoordelijkheidszin om de modernisering van het secundair onderwijs voort te zetten, met rechtszekerheid voor de scholen en de leraren en met perspectief voor de leerlingen en de ouders. Beide voorgaande onderwijsverstreckers zijn de grootste aanbieders van secundair onderwijs. De Onderwijsvereniging van Steden en Gemeenten heeft enkele belangrijke onderwijsaanbieders, vooral in bso en tso, en ook enkele belangrijke kunstsecundaire scholen. Ze is voornamelijk actief in de zogenaamde harde sectoren, doorstroomgericht en arbeidsmarktgericht. Net van die directies kwamen er, na de eerste goedkeuring door de Vlaamse Regering, klachten over de haalbaarheid van de eindtermen voor de tweede en derde graad. OVSG deelt dus de analyse van Katholiek Onderwijs Vlaanderen.

Voor het keuzeprocess van de leerlingen is het belangrijk dat de structuur en de studierichtingen vastliggen. Dat is gebeurd in de matrix van de tweede graad. Voor de inhoudelijke invulling van de studierichtingen dienen de eindtermen, waarop leerplannen en studieprogramma worden gebaseerd. Het geheel moet ingaan op 1 september 2021, maar de voorbereiding en de bekendmaking vergen tijd. Daarbovenop komt nog de coronacrisis die de scholen in overlevingsmodus brengt.

OVSG pleit dan ook voor realiteitszin. Het ambitieniveau van de eindtermen ligt op diverse vlakken zeer hoog. Dat was trouwens de opdracht van het Vlaams Parlement in opvolging van het maatschappelijk debat. De eindtermen waren ook aan modernisering en verbreding toe. De nieuwe set eindtermen is echter een verzwaring, wat de haalbaarheid binnen de onderwijstijd op scherp stelt. Er zijn nieuwe eindtermen toegevoegd en de inhoud van bestaande eindtermen is verbreed. De keuze voor de zestien sleutelcompetenties heeft dat beïnvloed, maar OVSG heeft die keuze van bij het begin gesteund. Eindtermen zijn geformuleerd in kennisniveaus: feitenkennis, procedurele kennis en metacognitieve kennis. Dat is het gevolg van het ordeningskader opgelegd door AHOVOKS, zonder inbreng van de onderwijsverstreckers: de taxonomie van Bloom. Dat heeft het voordeel van de helderheid maar zorgt voor een gelaagdheid in het bereiken van eindtermen die verzwarend werkt. OVSG heeft haar bezwaren tegen de keuze voor Bloom altijd geuit, toch is het gedurende het hele proces het kader geweest voor de ontwikkelcommissies.

Het statuut van de eindtermen zorgt voor een derde verzwaring. De vervanging van vakoverschrijdende eindtermen door transversale eindtermen gaat gepaard met de verschuiving van 'na te streven' naar 'te bereiken'. Dat doelen 'te bereiken' zijn op populatieniveau, maakt dat ze meer lestijd vergen. Op zich is het een vereenvoudiging dat alle doelen gelijk zijn, maar een en ander is moeilijk toepasbaar.

Met de kritiek daarop in de ontwikkelcommissies werd jammer genoeg slechts deels rekening gehouden.

De basisvorming werd met theoretische kennis en nieuwe competenties uitgebreid, voornamelijk wegens samenlevingsvragen. Daardoor komt de tijd voor het specifieke gedeelte en zelfs de verwerving van de beroepskwalificaties onder druk te staan. Voor een klant speelt het geen rol dat de loodgieter Frans of Engels praat, wel dat hij de kraan goed kan repareren, schetst Patriek Delbaere. Dit treft vooral de scholen met richtingen in dubbele of arbeidsmarktfinaliteit. Veel van de OVSG-scholen hebben een curriculum met 36 lessen per week. In sommige richtingen zal door de eindtermen de vrije ruimte verloren gaan. Eigenlijk horen eindtermen als minimumdoelen te worden geformuleerd, merkt de spreker op.

2. Haalbaarheid

Ellen Van Den Block zegt dat de zestien sleutelcompetenties nieuwe en verbrede inhouden toevoegen. De nieuwe eindtermen zijn veel specifieker dan de huidige. Zo wordt bijvoorbeeld bij de derde graad dubbele finaliteit voor de competenties inzake wiskunde, wetenschappen en technologie de contextuele kennis toegevoegd. Ook het format verzwaart het pakket: door per eindterm kennis te expliciteren en op te delen in feitenkennis, procedurele kennis en metacognitieve kennis is meer onderwijstijd nodig. Ze illustreert het verschil in format door een huidige eindterm geschiedenis voor de derde graad tso naast de eindterm te leggen die de sleutelcompetentie historisch bewustzijn uitwerkt voor de derde graad dubbele finaliteit, met de verschillende soorten kennis en het beheersingsniveau.

De spreker gaat vervolgens in op het verschil in statuut. De vroegere vakoverschrijdende eindtermen waren 'na te streven', de huidige transversale eindtermen zijn 'te bereiken'. Ook dat vergt meer onderwijstijd. Meer onderwijstijd voor de basisvorming verhoogt uiteraard de druk op de tijd voor het specifieke gedeelte. De directies van de OVSG-scholen hebben zich al meermaals bezorgd getoond over een kwaliteitsvolle realisatie van dat specifieke gedeelte in sommige studierichtingen.

Naast de basisvorming moeten richtingen in de doorstroomfinaliteit specifieke eindtermen bereiken die gericht zijn op die doorstroming. Voor richtingen met arbeidsmarktfinaliteit gelden dan weer naast de eindtermen basisvorming de beroepskwalificaties. Richtingen met dubbele finaliteit moeten naast de eindtermen basisvorming zowel specifieke eindtermen voor doorstroming als beroepskwalificaties bereiken. Het concept is dus vooral zwaar voor de dubbele finaliteit en de arbeidsmarktgerichte finaliteit. Dat onderwijs moet ook vaklui afleveren, waardoor het specifieke gedeelte ook de basisvorming onder druk zet.

3. Op zoek naar een compromis

Patriek Delbaere vindt dat de hoge ambities stoten tegen de grenzen van de onderwijstijd. De vrijheid van scholen om eigen doelen te kiezen, evenals tijd om te remediëren en te excelleren, zijn ook pijlers van kwaliteitsvol onderwijs. Het onderwijs dient er immers op gericht te zijn alle leerlingen zover mogelijk te brengen binnen hun eigen mogelijkheden, zowel de zwakkere als de sterkere leerlingen. In het ontwikkelproces is er te weinig aandacht gegaan naar het toetsen van de haalbaarheid van het totale pakket. De ontwikkelcommissies noch de valideringscommissie hebben zich erover gebogen want dat was geen decretale opdracht. Op vraag van de minister hebben de onderwijsverstreckers oplossingen gezocht, binnen de contouren van wat het proces opgeleverd had en binnen de grenzen van het decreet.

Na moeilijke besprekingen tussen de onderwijsverstrekkers is er een compromis gevonden. Dat zal allicht niet ver genoeg gaan voor de OVSG-directies, maar hopelijk deels hun vragen wegnemen. Anderzijds zullen bepaalde andere partners in hun verwachtingen teleurgesteld zijn. Het unanieme advies van zowel Vlor als SERV bood voor zowat alle verzuchtingen een oplossing. De oplossing voor historisch bewustzijn, namelijk eindtermen verschuiven en daardoor minder zwaar maken, leek OVSG ook haalbaar voor de opmerkingen van het STEM-platform. Dat is uiteindelijk niet gelukt. Veel deelnemers, ook OVSG en het kabinet, hebben er alles aan gedaan om tot een compromis te komen, onder meer door eigen voorstellen te doen.

De Vlaamse Regering heeft daarop beslist nieuwe eindtermen toe te voegen. De eindtermen Frans en Engels heeft ze, onaangekondigd, zwaarder gemaakt. Nochtans geven de scholen aan dat zelfs met de huidige eindtermen het maximum op dat vlak bereikt is. De grootste onderwijsverstrekker in het secundair onderwijs stelt het verdere besluitvormingsproces in vraag en overweegt zelfs om naar het Grondwettelijk Hof te stappen. Die vervelende situatie wordt best snel opgelost om voor ouders, leerlingen, samenleving, leerkrachten en scholen duidelijkheid te scheppen, meent Patriek Delbaere.

OVSG stelt dan ook voor terug te plooiën op het voorstel dat de meeste steun krijgt in het onderwijsveld en van de sociale partners, namelijk het advies van Vlor en SERV. Voor de STEM-eindtermen vraagt OVSG dat ze gescreend worden op het niveau dat ze moeten beheerst worden door alle leerlingen: basisgeletterdheid onafhankelijk van de onderwijskeuze en specifieke kennis per richting. Dat het STEM-platform meent dat iedereen, ongeacht talent en mogelijkheden, even STEM-geletterd moet zijn, is een onrealistische droom. Iedereen moet wel de kans krijgen een maximale STEM-geletterdheid te verwerven. Met dit voorstel wil OVSG een vlotte start op 1 september 2021 van de tweede graad veiligstellen.

OVSG is bereid om de invoering van de nieuwe eindtermen en de vooruitgang van de modernisering van het secundair onderwijs te monitoren en te evalueren, en zo nodig snel bij te sturen, in eerste instantie al met de resultaten van de eerste graad. Voor de ontwikkeling van de eindtermen basisonderwijs vraagt ze om een kritische blik te werpen op het proces in het secundair onderwijs zodat die fouten vermeden worden. Eindtermen dienen ambitieuze minimumdoelen te zijn. De haalbaarheid in de onderwijstijd dient te worden getoetst, zodat er ruimte overblijft voor onder meer remediëring en uitbreiding op leerlingniveau. Voorts vraagt de spreker beter te luisteren naar de werkvloer en een realistisch en algemeen aanvaard ordeningskader te hanteren. Zo zullen de eindtermen gedragen zijn en bijdragen tot kwaliteitsvol onderwijs.

IV. Uiteenzetting door POV

Griet Mathieu licht vooral toe hoe scholen aan de slag gaan met nieuwe eindtermen. Voor het Provinciaal Onderwijs Vlaanderen is de teerling geworpen. Het gaat immers niet alleen over de tweede en de derde graad, want het onderwijs heeft dit proces al doorlopen met de eerste graad. Er zijn al duizenden leraren opgeleid in de taxonomie van Bloom, in de cognitieve dimensies en de soorten kennis.

Voor het onderwijs, in eerste instantie de directies, is het nu vijf voor twaalf. De lessentabellen voor de richtingen met arbeidsmarktfinaliteit zijn klaar, de lessentabellen voor de dubbele finaliteit ook. De directies staan te popelen om de lessentabellen voor de doorstroom te maken. Ook voor leerlingen en ouders dringt de tijd. Hoe kan hun uitgelegd worden dat een proces van eindtermen opeens stopt?

POV zal de tweede graad dus moderniseren. Niet enkel de centrale organisatie, ook de directies zeggen volmondig ja, ook al zijn de omstandigheden moeilijk.

Het is volgens de spreker vreemd dat nu pas de haalbaarheid besproken wordt. POV toonde zich daar meer dan anderhalf jaar geleden, in mei 2019, al bezorgd over. Het klopt dat er geen totaalzicht was, maar hoewel POV als kleine onderwijsverstrekker maar in twee ontwikkelcommissies zitting had, namelijk voor Nederlands en voor geschiedenis, kon het toch de eindtermen van de andere ontwikkelcommissies inzien. In het voorjaar heeft het de eindtermen besproken met de directies en in juni met meer dan vijftien leraars project algemene vakken. Op dat moment waren trouwens ook de modellessentabellen van 34 en 36 lesuren beschikbaar. POV beseftte dat de haalbaarheid moeilijk kon zijn en heeft toen enkele vragen aan AHOVOKS voorgelegd. Vooreerst vroeg het een goede definitie van finaliteit. Volgens het decreet moet die finaliteit trouwens prioritair voorbereid worden voor de specifieke eindcompetenties. Voorts wees het erop dat in het voorstel niet bepaald was dat de bouwstenen van een sleutelcompetentie overal in hun totaliteit aan bod moeten komen in zowel de tweede als de derde graad. POV vreesde dat dat een verzwaring zou betekenen. Tot slot kreeg het geen antwoord op de vraag waarom de transversale eindtermen aso, tso en bso gelijk moeten zijn, zeker omdat de Vlaamse kwalificatiestructuur een duidelijk onderscheid maakt tussen het einddoel van niveau 3 en 4. Met die vragen stond POV toen alleen, merkt de spreker op. Het heeft in juni 2019 een brief geschreven naar het informele overleg waarin het aankondigde de onderhandelingen te verlaten als er geen inhoudelijke discussie kon worden gevoerd over de drie suggesties, wat het uiteindelijk ook deed.

POV is echter niet bij de pakken blijven zitten en heeft de sectoren benaderd, net omdat het vreesde dat door de vele eindtermen de praktijklessen zouden moeten inboeten. Het kabinet heeft toen de onderwijsverstrekkers opnieuw rond de tafel geroepen om een haalbaar compromis te vinden. POV had nog meer willen schrappen, maar een compromis is een tussenoplossing waarbij elk van de partijen iets toegeeft. POV heeft het compromis ondertekend en blijft er tot vandaag achter staan. Het hoopt dan ook dat het Vlaams Parlement zich daarop baseert bij zijn eindbeslissing.

Het programma zit wel degelijk eivol, benadrukt Griet Mathieu, maar POV is samen met de directeurs geslaagd in de evenwichtsoefening om de veelheid aan eindtermen te verzoenen met voldoende tijd voor de specifieke onderdelen en vooral de praktijkonderdelen, zowel in tso als bso. Voor het project algemene vakken zijn er slechts een beperkt aantal eindtermen, nu worden dat er een heleboel.

De directeurs van het provinciaal onderwijs kwamen tot vier varianten van de lessentabellen arbeidsmarktfinaliteit. Dat toont aan dat er meerdere oplossingen mogelijk zijn voor dit eivolle programma. Daarbij is rekening gehouden met de eigenheid van de studierichtingen, de competenties van het personeel, het profiel van de leerlingen en het pedagogisch project van de school.

Heidi Schreuders getuigt dat het een hele uitdaging was om de vele en zware nieuwe eindtermen in een haalbare lessentabel voor de arbeidsmarktfinaliteit te krijgen. Daartoe heeft POV gezocht naar creatieve combinaties van eindtermen die in vakken, met een wekelijkse onderwijstijd, aangebracht worden en eindtermen die projectmatig worden aangeboden, verspreid over de volledige graad. Omdat de lessentabellen opgesteld worden in consensus met directies en vakleerkrachten, was de tijd te kort om de tweede vreemde taal er al in op te nemen.

Griet Mathieu betreurt de toevoeging van de tweede taal in de arbeidsmarktgerichte finaliteit na 9 oktober. Daardoor dreigen de twee maanden werk aan de lessentabellen voor niets te zijn. Ze vraagt het Vlaams Parlement dan ook goed na

te denken vooraleer nog meer aspecten te wijzigen, want dat heeft een enorme impact op het geleverde werk.

Heidi Schreuders gaat in op een eerste variant van een lessentabel, typisch voor een STEM-school. Bepaalde eindtermen worden aangeboden in vakken, dus in lessen, andere in projecten, dus gedurende het hele schooljaar. In STEM-scholen zijn er leerkrachten die zowel de vakdidactiek voor wiskunde, natuurwetenschappen, duurzaamheid als de geïntegreerde STEM-eindtermen kunnen onderwijzen. Daarom worden daar twee lestijden per week aan gewijd. De eindtermen cultuur, bewustzijn en expressie zullen projectmatig behandeld worden.

De tweede variant is een lessentabel voor een STEM-school in een grootstedelijke context. Nederlands en wiskunde komen dan aan bod in het vak project algemene vakken, maar er is aparte vakdidactiek voor de leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben.

De derde variant is een lessentabel voor een school die de zachtere studierichtingen aanbiedt. Daar worden dan de natuurwetenschappen, cultuur, expressie en bewustzijn en de geïntegreerde STEM via projecten aangeboden. Het aantal lessen voor PAV verhoogt daardoor wel licht. In alle lessentabellen van arbeidsfinaliteitsrichtingen is er achttien uur per week voor het verwerven van de beroepskwalificaties alsook twee uur complementair, waarin een school haar pedagogisch project kan vormgeven.

Voor richtingen met dubbele finaliteit is de uitdaging van goede lessentabellen groter omdat naast de eindtermen basisvorming en onderdelen van de beroepskwalificaties ook de cesuurdoelen die leerlingen voorbereiden op het hoger onderwijs moeten worden gehaald. POV heeft samen met alle belanghebbende partijen voor 25 verschillende studierichtingen lessen opgesteld. Dat heeft van april tot nu gevergd. De start was een onderzoek naar het aanbod van de scholen en naar de studierichtingen in de tweede graad. Per onderwijsdoel is dan voor elke studierichting de onderwijstijd ingeschat. Daarop is een ontwerpversie gemaakt van een lessentabel per studierichting. Die is voorgelegd aan de directies, gegroepeerd volgens vergelijkbare studiedomeinen. Het daaraan aangepaste ontwerp is vervolgens met de vakleerkrachten besproken. Bepaalde lessentabellen zijn ondertussen al gepubliceerd op de website. Dat gezamenlijk ontwikkelen met en toetsen bij wie het moet uitvoeren, is een methode die POV consequent hanteert, merkt de spreker op.

Ook in de richtingen met dubbele finaliteit is de onderwijstijd geoptimaliseerd door bepaalde eindtermen in vakken en andere in projecten aan te bieden, door cesuur- en beroepsspecifieke doelen te integreren of, waar mogelijk, zelfs eindtermen, cesuurdoelen en beroepsspecifieke kwalificaties te integreren. Door die integratie komt dezelfde inhoud geen twee keer aan bod.

Griet Mathieu concludeert dat het puzzelwerk vergt maar dat er wel degelijk oplossingen te vinden zijn. Hoe meer inhoud gegeven moet worden, hoe minder tijd er is om dingen vast te hechten. Vlaanderen wil dat het onderwijs beter scoort op het vlak van wiskunde en Nederlands. POV vreest voor onvoldoende tijd om die kennis vast te hechten en te verdiepen. POV zal echter de sprong wagen, maar vraagt oog te hebben voor enkele aspecten. De wijziging behelst immers meer dan het invoeren van nieuwe eindtermen, het is een volledige curriculumwijziging. De eindtermen dienen verstrengeld te worden met doelen voor beroepscompetenties. De transversale eindtermen moeten vertaald worden in leerlijnen.

POV ziet drie kritische succesfactoren. Eerst en vooral moeten de scholen autonomie krijgen om zelf te beslissen, afhankelijk van de studierichting, om minimaal of maximaal voor de eindtermen te gaan. Zo moet een STEM-school de eindtermen

cultuur, bewustzijn en expressie minimaler kunnen invullen dan een school die schoonheidszorgen aanbiedt. Daar is dat immers een essentieel onderdeel van de groei van leerlingen tot professionals. De verdeling van de doelen over vakken/projecten is iets waarover een school autonoom moet kunnen beslissen onder voorwaarde dat de eindterm gehaald wordt. Dat de inspectie een school op die verdeling zou afrekenen, vindt POV niet correct. Een school van de zachte sector moet kunnen kiezen voor minimale STEM-projecten in plaats van een uur STEM per week, op voorwaarde dat de eindterm STEM gehaald wordt uiteraard.

Voorts vraagt POV een geïntegreerde aanbieding van eindtermen, cesuurdoelen en beroepskwalificaties wettelijk mogelijk te maken. In de eerste graad heeft POV inderdaad nog gepleit voor een onderscheid tussen de eindtermen, de basisopties en pakketten. Het verweven van die drie in het eivolle programma van de hogere graden, kan echter soelaas bieden. Tot slot vraagt POV een gedoogperiode van de inspectie van minstens drie jaar. Ook in de eerste graad zijn er nog kinderziekten en daarbij komt nog de coronacrisis. POV vraagt dus doorlichtingen uit te stellen, wat niet wegneemt dat de inspectie een andere rol kan spelen.

V. Uiteenzetting door Overleg Kleine Onderwijsverstrekkers

1. Korte historiek

Paul Buyck herinnert de leden vooreerst aan enkele belangrijke waarschuwingen van de Raad van State bij het kaderdecreet Onderwijsdoelen. De raad wijst op de memorie van toelichting waarin staat dat de indieners van het voorstel van decreet de reikwijdte van de eindtermen willen reduceren om meer vrijheid te verlenen aan de scholen en de schoolbesturen. De Raad van State stelt daarom dat: "erover gewaakt moet worden dat de eindtermen en ontwikkelingsdoelen niet zo omvangrijk en gedetailleerd zijn dat in redelijkheid niet kan worden aangehouden dat het om minimale doelstellingen gaat, derwijze dat zij onvoldoende ruimte laten om de doelstellingen van het eigen pedagogisch project te kunnen verwezenlijken. Aldus zou immers aan de vrijheid van onderwijs worden geraakt."

Die alinea staat trouwens ook in een voetnoot van het Vlor-advies over de eindtermen eerste graad van september 2018. De kleine onderwijsverstrekkers hebben toen, samen met de Christelijke Onderwijscentrale, het Christelijk Onderwijzersverbond en de Algemene Centrale Openbare Diensten een minderheidsstandpunt ingenomen omdat ze zich afvroegen of de voorgestelde onderwijsdoelen wel aan alle vereisten van het kaderdecreet voldeden. Zijn de eindtermen wel minimumdoelen, beperkt in aantal, sober en duidelijk geformuleerd? Laten ze voldoende ruimte om naast het werken vanuit een eigen pedagogische visie ook nog eigen doelen toe te voegen? De kleine onderwijsverstrekkers hebben in het memorandum 'Vrijheid in onderwijs, onderwijs in vrijheid' van juni 2019 die vragen tot stamentent omgevormd.

Door een combinatie van de gekozen werkwijze, onder meer de aangepaste taxonomie van Bloom, de introductie van het concept van basisgeletterdheid en van de afbakeningen die voortvloeien uit de nieuwe definities, is het totale pakket van alle voorliggende onderwijsdoelen gedetailleerd, complex en omvangrijk geworden. Het valt moeilijk te begrijpen hoe er van een minimum aan kennis kan worden gesproken als eindtermen bestaan uit vier soorten kennis: feitenkennis, conceptuele kennis, procedurele kennis en zelfs metacognitieve kennis. OKO was niet verast dat de Vlor in zijn advies over de eindtermen van de tweede en derde graad unaniem tot de vaststelling kwam dat de eindtermen verder reiken dan minimumdoelen. Tot driemaal toe wordt dat standpunt herhaald en toegelicht. Deze inleiding maakt duidelijk dat de kleine onderwijsverstrekkers in het ontwikkelproces van bij het begin dit standpunt hebben ingenomen en herhaald, merkt de spreker op.

Om die reden is OKO ingegaan op de vraag van Katholiek Onderwijs Vlaanderen om een brief aan de minister te schrijven met het verzoek het voorliggende pakket eindtermen voor de tweede en derde graad niet goed te keuren omdat het meent dat de vrijheid van onderwijs erdoor geschaad is en de onderwijskwaliteit bedreigd is. Het pakket is daarenboven onwerkbaar. Er is een sterke versobering nodig in het belang van een gezond en inclusief schoolklimaat, de onderwijskwaliteit en het engagement van de schoolteams. De schoolteams kunnen dat pakket immers onmogelijk realiseren binnen de onderwijstijd van 32 uur, zelfs als alle museumbezoeken, uitstappen en ervaringsgerichte activiteiten geschrapt worden. Het is duidelijk dat men te ver is gegaan in de wens om ambitieuze eindtermen te formuleren. Onhaalbare eindtermen zullen demotiveren en houden het gevaar in van een toename van het aantal vroegtijdige schoolverlaters. In het ontwikkelproces is te weinig rekening gehouden met kritische feedback en kritische stemmen. De inspectie gaat daarenboven bij het beoordelen van de gelijkwaardigheid heel rigide om met de ambitieuze eindtermen in de eerste graad, stelt Paul Buyck.

2. Problematiek

2.1. Vaak overbodig

Werner Govaerts illustreert het standpunt van OKO met een voorbeeld van een nieuwe, uitgebreide eindterm voor de tweede graad (6.26): de leerlingen stellen chemische formules op voor enkelvoudige en samengestelde anorganische stoffen met behulp van het PSE. Bij de verschillende soorten kennis staat onder conceptuele kennis een hele opsomming van de voorkennis die de leerlingen nodig hebben om die eindterm te beheersen. Leerkrachten zijn ervoor opgeleid om die te kennen. Door dat zo gedetailleerd neer te schrijven, spreekt het beleid een wantrouwen uit, eigenlijk zelfs een belediging, meent de spreker.

Een tegenvoorbeeld is eindterm 9.8, ook van de tweede graad, over ruimtelijk bewustzijn: de leerlingen gebruiken GIS-viewers om ruimtelijke patronen en processen en de gevolgen ervan te onderzoeken. De doelzin is duidelijk en sober geformuleerd. Bij de conceptuele en procedurele kennis wordt dat deels gewoon herhaald. De spreker stelt de toegevoegde waarde daarvan in vraag.

2.2. Overdreven afbakening

Een voorbeeld van een extreem geëxpliciteerde eindterm is eindterm 3.9 van de tweede graad over vreemde talen. De soorten kennis worden toegelicht in niet minder dan 56 streepjes met vaak een hele reeks opsommingen, bijvoorbeeld de tien woordsoorten, zestien tijden van het Franse werkwoord, tien tijden van het Engelse werkwoord. Voor zo'n streepje is meer onderwijstijd nodig dan voor voor-noemde eindterm aardrijkskunde over het GIS.

Eindterm 15.1, waar er op het STEM-platform veel discussie over was, is een goed voorbeeld van hoe een gemiddelde eindterm eruitziet. In de explicitering van de kennisniveaus staan maar liefst elf bijkomende bepalingen die wel degelijk bijkomende kennisdoelen zijn.

2.3. Methodische aanwijzingen

Bij de context wordt dan nog eens opgelegd hoe de eindterm moet worden gerealiseerd, namelijk stapsgewijs, en met welk soort producten. Dat zijn dus methodische aanwijzingen.

2.4. Aantallen eindtermen

De spreker heeft een hele namiddag nodig gehad om alle substreepjes voor elke eindterm voor de basisdoelen te tellen, dus zonder de cesuurdoelen. Voor de tweede graad doorstroming zijn er 198 eindtermen en 27 attitudinale eindtermen. Attitudinale eindtermen zijn niet afgebakend en de kennis en de dimensie staan er niet in. Voor de tweede graad zijn er in alle eindtermen samen 1590 streepjes. Per sleutelcompetentie is het gemiddeld aantal streepjes best uiteenlopend: elf voor moderne vreemde talen, elf voor STEM, dertien voor ruimtelijk bewustzijn, maar drie voor burgerschap. Methodische aanwijzingen zijn er vooral voor STEM, burgerschap en ruimtelijk bewustzijn. Voor andere sleutelcompetenties zijn er helemaal geen. 86 procent van de eindtermen is te lang om op een slide te passen. Leerkrachten moeten ook de bijkomende kennisdoelen, geformuleerd in die 1590 streepjes, bijbrengen, waardoor er geen 198 maar 1799 eindtermen zijn, 9 keer meer.

Voor de derde graad heeft de spreker de eindtermen basisvorming plus de specifieke eindtermen voor de richting steinerpedagogie geteld. Voor bepaalde sleutelcompetenties levert dat een gemiddeld aantal streepjes op dat de tien aanzienlijk overschrijdt: Nederlands, moderne vreemde talen, STEM, ruimtelijk bewustzijn en enkele wetenschapsdomeinen. De eindtermen en de streepjes samen leveren 2198 doelen op, quasi een vertienvoudiging van het aantal eindtermen.

2.5. Koppeling met lestijden

Om de koppeling met de lestijden te illustreren, grijpt de spreker terug naar eindterm 15.1 van de tweede graad: "De leerlingen ontwikkelen stapsgewijs een product voor één of meerdere zelfbepaalde doelstellingen met een efficiënte en effectieve aanpak." Leerlingen moeten dat volgens de specificering van de context stapsgewijs doen en tijd krijgen om te experimenteren, zich te vergissen en zich te herpakken. Men vraagt ook dat er planningstechnieken gebruikt worden, dat er efficiënt gewerkt wordt, dat er een kwaliteitssysteem opgezet wordt enzovoort. Voor de eerste en de derde graad bestaat er een gelijkaardige eindterm. Dit is voor de steinerscholen een zeer belangrijke eindterm, die ze trouwens al jaren toepassen. Ze vinden het heel belangrijk dat leerlingen creatief, met eigen doelstellingen tot een bepaald product komen. Gedurende de zes leerjaren van het secundair onderwijs besteden ze daar drie tot vier lestijden per week aan. Uiteraard bereiken ze in die lestijden ook andere doelstellingen, op sociaal-relatieel vlak, op vlak van veiligheid enzovoort.

Dat is slechts een van de 198 eindtermen voor de tweede graad. De kleine onderwijsverstrekkers hebben niet de omkadering om berekeningen te maken zoals Katholiek Onderwijs Vlaanderen, maar zijn nog volop aan het puzzelen om alle bijkomende vereisten om te zetten in lestijden.

2.6. Probleem voor steinerscholen

Duidelijk is wel dat enkele pedagogische eigenheden van steinerscholen bedreigd zijn. In het vijfde jaar worden aan het thema projectieve meetkunde ongeveer 30 lestijden besteed. Steinerscholen grijpen meetkundige voorstellen aan om over fundamentele zaken des levens te praten: filosofische beschouwingen waarbij de meetkundige concepten de leerlingen bijbrengen dat ze zelfs bij het nadenken over filosofische vraagstukken exact moeten blijven denken. Er is geen eindterm meetkunde voor de derde graad. Bovendien zijn er zoveel andere wiskundige eindtermen dat deze werkwijze niet meer mogelijk zal zijn.

In het vierde jaar secundair onderwijs besteden steinerscholen dertig lestijden aan het project landmeten. De klasgroep moet een terrein volledig opmeten met

landmeetinstrumenten en met behulp van driehoeksmeting alles in tabellen gieten en een kaart tekenen. Daarvoor zijn ruimtelijk inzicht, wiskunde en teamwork nodig. Van de betrouwbaarheid van het resultaat van de kleine groepjes hangt de kwaliteit van het geheel af. Naar het voorbereiden van het eindtoneel van het zesde jaar gaan zestig lestijden. Dat wordt ook voorbereid in de voorgaande jaren met woordkunst, voordracht, kleine toneeltjes, poëzieavonden enzovoort. In de eindtermen zijn de cognitieve vermogens evenwel zo uitgebreid dat te vrezen valt dat dergelijke projecten zullen sneuvelen.

3. Op weg naar een oplossing

OKO vraagt om de overdreven afbakeningen te herbekijken, de overbodige detaileringen te schrappen, de ellenlange lijsten te versoberen en de onevenwichten eruit te halen. Die onevenwichten zijn volgens Werner Govaerts het gevolg van het bestaan van enkel gespecialiseerde ontwikkelcommissies, zonder overkoepelende commissie. In het studiegebied STEM van de tweede graad is het aandeel van de eindtermen chemie, niet alleen in aantal specificaties maar ook in draagwijdte, niet in verhouding tot andere eindtermen, bijvoorbeeld voor biologie. Voor biologie is daarenboven het beheersingsniveau voornamelijk 'analyseren' terwijl er voor chemie doorgaans veel meer verwacht wordt. Daarenboven introduceert dit eindtermenpakket nieuwe competentiegebieden zoals mentale en fysieke gezondheid en burgerschap. Het aantal eindtermen daarvoor staat niet in verhouding tot het feit dat die aspecten nieuw zijn en tot andere sleutelcompetenties zoals Nederlands.

OKO vraagt het Vlaams Parlement te kiezen voor voldoende vrijheid voor de leraar om de doelen te realiseren met inhoud die hij zelf kiest; en voor grondigheid en diepgang, zodat leerlingen niet louter een inhoud in hun agenda schrijven maar ook internaliseren.

Kortom, OKO wijst erop dat in de memorie van toelichting van het voorontwerp van decreet voor de tweede en de derde graad het leidend principe voor de specifieke eindtermen ook gold voor de eindtermen basisvorming, aldus *Paul Buyck*. Bij de uitwerking zijn noodzakelijke en nuttige elementen te weinig van elkaar gescheiden. Daarenboven is er van het nuttige geen abstractie gemaakt, terwijl minimumdoelen zich tot het noodzakelijke dienen te beperken. Als de definitie van de memorie van toelichting doorgetrokken wordt, zijn de specifieke eindtermen per definitie geen eindtermen. In de leidende principes staat immers dat, om een onderscheid te maken tussen de specifieke eindtermen van bepaalde richtingen het noodzakelijke aan het nuttige gekoppeld is. Die reiken dus per definitie verder dan minimumdoelen.

Voor de kleine onderwijsverstrekkers blijft gelijkwaardigheid aanvragen nodig. Die procedure is ingesteld voor schoolbesturen die vinden dat de eindtermen te weinig ruimte laten voor hun bijzondere pedagogische en onderwijskundige opvattingen en dat de eindtermen onverzoenbaar zijn met hun pedagogisch project. Als er voor de gewone eindtermen onvoldoende onderwijstijd is, zal dat echter ook het geval zijn voor gelijkwaardige andere eindtermen. De impact blijft dus op zijn minst gelijk. De gelijkwaardigheidsprocedure lost het probleem van de onderwijstijd niet op. Voor sommige schoolbesturen is het vanuit het bovenstaande absoluut noodzakelijk dat de gelijkwaardigheidsaanvraag blijft bestaan.

Dat er te veel eindtermen zijn, stellen de schoolbesturen en de curriculummedewerkers nu vast. Het lukt niet om ze te roosteren en te clusteren. Daarom vragen de kleine onderwijsverstrekkers een nauwkeurigere en evenwichtigere uitvoering van het kaderdecreet Onderwijsdoelen, namelijk een drastische versobering en reductie. Ze vragen het parlement rekening te houden met de voorwaarden van de Raad van State: de reikwijdte moet gereduceerd worden. OKO vraagt het parlement dus met nadruk het ontwerp van decreet nog niet goed te keuren.

Haalbaarheid is onlosmakelijk verbonden met genoeg tijd en ruimte voor eigen pedagogische opvattingen, methodes en ervaringsgerichte leerwegen.

VI. Bespreking

1. Tussenkomsten van de leden

1.1. Steve Vandenberghe

Steve Vandenberghe vraagt vooreerst of de verschillende sprekers het huidige pakket van de eindtermen haalbaar vinden. De eindtermen horen in het schooljaar 2021-2022 voor de tweede graad te worden ingevoerd. Is die timing haalbaar voor de pedagogische begeleidingsdiensten, voor de scholen, zeker tijdens deze coronacrisis die nog lang niet voorbij is? Zo neen, wat wel?

Brengt het gebrek aan overeenstemming tussen de onderwijsverstrekkers de kwaliteit van het onderwijs in gevaar? Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft tijdens het lange ontwikkelproces mee aan tafel gezeten en is voor de zomer zelfs akkoord gegaan met het compromis. Ook op politiek vlak zijn er compromissen gesloten. Hoe komt het dat Katholiek Onderwijs Vlaanderen nu plots niet meer akkoord gaat? Voor sp.a mogen de leerkrachten, de directies, de ouders en de kinderen geen slachtoffer worden van dit getwist. Eindtermen implementeren, is immers een hele klus voor zowel leerkrachten als directies. De overkoepelende aanpak van het ontwikkelproces ontbrak blijkbaar. Het lid vraagt dat er uit de fouten geleerd wordt voor de aanpak van de eindtermen basisonderwijs.

1.2. Loes Vandromme

Loes Vandromme herinnert eraan dat AHOVOKS bevestigd heeft dat er geen hiërarchie is tussen de sleutelcompetenties, hoewel er wel een gewicht aan toegekend wordt omdat de ene meer onderwijstijd vergt dan de andere. Ook voor CD&V staat de gelijkwaardigheid van de sleutelcompetenties buiten kijf. Zien de onderwijsverstrekkers een hiërarchie tussen de eindtermen basisvorming en de specifieke eindtermen? In curriculumdossiers is er soms overlap tussen een beroepskwalificatie en een eindterm. Voorts wordt er in de lessentabellen soms beslist om weinig onderwijstijd te geven aan bijvoorbeeld artistieke vorming. Betekent dat in de praktijk dan wel een hiërarchie?

Voorts informeert de spreker of de taxonomie van Bloom anders toegepast werd voor de eerste graad dan nu voor de tweede en derde graad. Ze wil ook graag enkele concrete voorbeelden van hoe de inspectie de eindtermen interpreteert en controleert. Acht het GO! het een probleem dat de complementaire uren voor bepaalde richtingen wegvallen? Het parlementslid vraagt naar de relatie tussen het beheersingsniveau en de benodigde onderwijstijd.

De Vlaamse Regering keurde op 26 juni 2020 de eindtermen principieel goed en pas op 7 oktober gaven bepaalde onderwijsverstrekkers het signaal dat het er te veel zijn. Iets wat blijkbaar ook in de ontwikkelcommissies geregeld aangekaart is. Beslist de ontwikkelcommissie collegiaal? Blijkbaar zijn er geen verslagen van. Wat is dan precies het gewicht van de consensus die daar bereikt is?

Het bevreemdt haar dat het niet mogelijk is de onderwijstijd per schooljaar eensgezind te bepalen. Sommige onderwijsverstrekkers rekenen de projectvakken en vakoverschrijdende aspecten erbij, andere niet. Professor Jan Vanhoof vindt dat er te veel tijd gaat naar toetsen en evalueren. Hoe denken de onderwijsverstrekkers daarover?

De modernisering van het secundair onderwijs ligt CD&V na aan het hart. Cindy Lammens had het over het beperkte onderscheid tussen de doorstroomrichtingen en die met dubbele finaliteit. Ze gaf het voorbeeld van de humane en de gezondheidswetenschappen. Zijn er zo nog voorbeelden? Betekent dat dat de richtingen niet goed voorbereiden op wat ze beloven? Of wat wil ze daarmee aantonen?

Voorts vraagt Loes Vandromme welke lessen kunnen worden getrokken voor de ontwikkeling van de eindtermen basisonderwijs, zodat het niet verwordt tot dit punt. De evaluatie van de eindtermen eerste graad zou volgens haar ook het concept basisgeletterdheid moeten omvatten.

Tot slot wil ze graag weten wat er leeft op de werkvloer. Wat zeggen leerkrachten en directeurs van deze hervorming? Hoe zorgen de sprekers ervoor dat ze hun verzuchtingen correct verwoorden?

1.3. Koen Daniëls

Koen Daniëls stelt vast dat de onderwijsverstrekkers vandaag vragen aan de politici om iets te doen aan het werkstuk dat ze zelf hebben gemaakt. Politici, ook de minister of leden van zijn kabinet, zaten niet in de ontwikkelcommissies. Eigenlijk zitten de parlementsleden te luisteren naar een zelfanalyse. Het gaat zelfs zover dat sprekers deel uitmaakten van ontwikkelcommissies waarvan ze het werk nu met de grond gelijkmaken. Het stoort hem dat ze nu doen alsof de ministers die aspecten hebben toegevoegd. Dat is manifest onwaar. Noch de vorige minister van Onderwijs, noch de huidige deden dat. En nu moet plots een overkoepelende commissie het werk herbekijken dat voor de tweede keer goedgekeurd is door de voltallige regering van N-VA, CD&V en Open Vld.

Het verwondert hem voorts dat als argument gebruikt wordt dat leerkrachten en directies op de rem gingen staan toen ze het resultaat zagen. Is er tijdens het proces niet naar hen teruggekoppeld? Zo dat niet gebeurd is, hoe komt dat? Hij betreurt dat een sereen en belangrijk debat over eindtermen doorkruist wordt door tweets als 'wie wil morgen nog leraar worden?'. De spreker maakt zich boos dat op het moment dat een hoorzitting wordt gehouden die het beroep positief moet voorstellen, men paniek zaait en zegt: "wie wil dat nu nog gaan doen?" Dan zullen er inderdaad geen leerkrachten meer gevonden worden. Dat er niet teruggekoppeld is naar de leraren, is niet de verantwoordelijkheid van de parlementsleden, noch van meerderheid of oppositie. Dat is de verantwoordelijkheid van zij die zich hier presenteren als vertegenwoordigers van die leraren.

Het lid herinnert aan de twee grote redenen waarom de eindtermen herwerkt zijn. Vooreerst werd in internationale vergelijkingen de groep zwakste leerlingen groter en de kopgroep kleiner. De tweede is het bepalen wat er op school geleerd wordt, want de onderwijstijd is inderdaad eindig. Het ontwikkeltraject was lang en iedere spreker hier heeft eraan deelgenomen. Hij suggereert dat de onderwijsverstrekkers het parlement een voorstel doen over wat er uit hun eigen werk dient te worden geschrapd. Het is voor hem duidelijk dat de geschrapte eindtermen dan niet mogen terugkeren als leerplandoelen, anders is de ruimte voor de leraar ook weg.

Koen Daniëls vraagt voorts naar een goed erkend en evalueerbaar alternatief voor de taxonomie van Bloom waar alle onderwijsverstrekkers het mee eens zijn. Hij is blij dat het leerlingenprofiel ter sprake kwam, alsook een pleidooi voor een duidelijk onderscheid tussen studierichtingen, tussen aso, tso, kso en bso, en tussen finaliteiten. Dat zou er volgens de spreker ook moeten zijn in het tweede jaar van de eerste graad. Hij vraagt te bevestigen of de onderwijsverstrekkers een duidelijk onderscheid willen. Zo ja, dan moet dat consequent doorgetrokken worden, onder andere in de organisatie.

Wat betreft het aantal streepjes onder de eindterm, informeert hij welke woordsoort de kleine onderwijsverstrekkers geschrappt willen zien. Docenten in het hoger onderwijs, maar ook leerkrachten vreemde talen bouwen voort op de kennis van leerlingen over bijvoorbeeld lijdend en meewerkend voorwerp. Als ze dat niet kennen, wordt het voor leerkrachten Frans bijzonder moeilijk het verschil tussen COI en COD uit te leggen. Het kan geschrappt worden in de eindtermen en dan toegevoegd in het leerplan, maar dat wijzigt niets.

Voldoende beroepsgerichte vorming in bso en tso is iets waar N-VA bijzonder gevoelig voor is. De sector, de belastingbetaler en de burger willen graag dat leerlingen uit alle richtingen twee talen kennen, liefst zelfs drie. Het gaat niet op om enerzijds te pleiten voor een zo hoog mogelijk basisoniveau van bso en tso en dan tegen die verhoging te zijn. Hij vraagt de onderwijsverstrekkers dan ook met aandrang meer duidelijkheid te geven. Willen ze meer tijd voor arbeidsmarktgerichte opleiding en vorming? Zo ja, wat willen ze dan schrappen uit de algemene vorming? Het zou echter ongehoord zijn als er daarna, in het kader van de gelijke onderwijskansen, een pamflet volgt omdat het parlement leerlingen in het bso en tso kansen ontnemt.

POV slaagt erin de eindtermen in lessentabellen te persen, zij het moeizaam. Wat moet er geschrappt worden opdat de 'maar' zou verdwijnen. De verschuiving van basisvorming naar specifieke eindtermen maakt een richting minder algemeen. Zien de onderwijsverstrekkers daarin nog mogelijkheden in tso en bso om meer ruimte te scheppen?

Ook bij de volgorde van de acties plaatst de spreker vraagtekens. Volgens Katholiek Onderwijs Vlaanderen moeten de nieuwe eindtermen basisonderwijs passen in het nieuwe leerplan 'Zin in Leren! Zin in Leven!'. Waarom heeft het niet gewacht op de nieuwe eindtermen, de minimumdoelen, om een leerplan te ontwikkelen?

Kwantiteit, kwaliteit, vrijheid en haalbaarheid zijn de vier cruciale begrippen. Het lid is geen voorstander van het louter tellen van streepjes en bolletjes. Het gaat immers niet over de kwantiteit maar over de inhoud, over het minimum dat het merendeel van de leerlingen moet bereiken om mee te draaien in de maatschappij, over wat het onderwijs moet doen voor de 14,5 miljard euro belastinggeld. Zo is hij blij dat in de algemene eindtermen kennis van een arbeidscontract en de voordelen van aansluiting bij een mutualiteit staan. Mogen niet alle leerlingen dat weten? Moet dat afhangen van de school? Hoort dat tot de vrijheid van onderwijs? Als ze dat denken, hoort de spreker dat graag van de onderwijsverstrekkers.

Kortom, N-VA maakt zich zorgen. Na een lang proces zeggen vertegenwoordigers van het onderwijsveld dat het onderwijsveld hen zegt dat wat ze zelf gemaakt hebben niet haalbaar is. Uiteraard staat N-VA open voor bijsturing maar wil dan heel concreet horen wat eruit moet. Voorwaarde is dat het dan niet terugkomt in de leerplannen. Voor Koen Daniëls is de kern dat aso, tso, kso en bso hun specificiteit hebben. Ook hij informeert of de specifieke eindtermen voor tso en bso gewoon terugkomen bij die voor de arbeidsmarktgerichte vorming en dus aanvullend zijn. Tot slot roept hij op tot een sereen debat. Hij heeft heel wat standaardprotestmails gekregen, maar de leerkrachten in kwestie konden niet antwoorden op zijn vraag wat er voor hun vak te veel in de eindtermen staat. Hij vraagt de opruiing te stoppen.

1.4. Roosmarijn Beckers

Roosmarijn Beckers sluit zich aan bij de opmerkingen van Steve Vandenberghe. Als nieuw lid vindt ze dit een vreemd schouwspel. Zeker daar de discussie, nog tijdens deze hoorzitting, ook op Twitter gevoerd wordt. Aan Lieven Boeve vraagt

ze wat er bij de ontwikkeling van de eindtermen basisonderwijs aan het mislopen is. Wat is volgens Katholiek Onderwijs Vlaanderen de oorzaak van de dalende onderwijskwaliteit en wat is volgens Lieven Boeve de oplossing als het niet deze uitgebreidere eindtermen zijn?

Als het proces on hold gezet wordt, riskeert er een breuk in de leerlijn voor de leerlingen die volgend jaar naar het derde jaar secundair onderwijs doorstromen, terwijl de coronacrisis het leerproces al bemoeilijkt. Hoe kan dat de onderwijskwaliteit verhogen?

1.5. Johan Danen

Johan Danen vraagt of er een onafhankelijke instantie is die objectief kan analyseren of de nieuwe eindtermen haalbaar zijn. Hoeveel lesweken er effectief zijn per jaar, is iets wat toch ook objectief en voor iedereen gelijk moet kunnen worden vastgesteld. Het verschil tussen 25 en 32 uur is enorm.

Aan POV vraagt hij hoe een minimumdoel maximaal of minimaal kan worden ingevuld en toch een minimumdoel blijven. Voorts informeert hij wat de vertegenwoordiger van POV precies bedoelt met de uitspraak dat de oplossingen er liggen.

In een pamflet van Katholiek Onderwijs Vlaanderen wordt aangekaart dat in de ontwikkelcommissies haalbaarheid in tegenspraak gesteld werd met onderwijskwaliteit, terwijl iedereen weet dat onderwijskwaliteit betekent dat fundamentele keuzes gemaakt worden. Iedereen weet het, behalve blijkbaar de leden van de ontwikkelcommissies dan. Hij vraagt die aanmatigende uitspraak te duiden.

1.6. Jan Laeremans

Jan Laeremans steunt het streven naar onderwijskwaliteit. Hij merkt dat niemand ervoor pleit dit tijdrovende werkstuk bij het grof huisvuil te zetten. Er zijn wel twee strekkingen: GO! en POV willen met dit resultaat voortgaan; Katholiek Onderwijs Vlaanderen, de grootste onderwijsverstrekker, vindt het pakket te zwaar. Dat laat-tijdige inzicht verbaast velen. Allicht is dat omdat de ontwikkelcommissies zich over de details bogen en het geheel pas laat in het proces duidelijk geworden is. Misschien beter laat dan nooit, maar de tijd dringt om tot een compromis te komen. De stellingen liggen ver uit elkaar.

Een optie is om de onderwijsverstrekkers apart te laten kiezen of ze ermee doorgaan of niet, maar dat is niet zo gemakkelijk in een decreet te gieten. Een andere mogelijkheid is een overgangperiode of de keuzemogelijkheid voor twee jaar uitstel. Een laatste optie is dat de onderwijsverstrekkers met Koen Daniëls een compromis uitwerken. Hijzelf heeft de bundel als ingewikkeld ervaren. Ook hij had het geheel liever soberder gezien. Kortom, het lid pleit ervoor dat de onderwijsverstrekkers samen naar een oplossing zoeken. Als dat niet lukt, moet de politiek maar knopen doorhakken.

Aan Lieven Boeve vraagt hij zijn mening over de eindtermen van de eerste graad. Zijn er fundamentele problemen of enkel kinderziektes?

1.7. Jean-Jacques De Gucht

Ook *Jean-Jacques De Gucht* wijst op het bizarre karakter van dit schouwspel. Het ontwikkeltraject was lang. Er waren geregeld bijsturingen ten gevolge van bezorgdheden van deze of gene. Uiteindelijk is er een compromis bereikt dat onderkend is. Pas dan komt er een brief, die hij pas op 13 oktober te zien krijgt. Het parlementslid heeft daarover in een open brief zijn verwondering al geuit.

Aan dit resultaat is twee jaar gewerkt, niet door politici, maar door onderwijzen en experts. Hij gaat ervan uit dat geregeld teruggekoppeld is naar de achterban, het leraren- en directeurskorps. Dat er bedenkingen waren, daar heeft POV al op gewezen. Om de haalbaarheid te beoordelen, is uitgegaan van 25 lesweken. Het GO! heeft het over 30 tot 32 weken. Waarom is dat verschil zo groot?

Sommigen geven de indruk dat met de nieuwe eindtermen elke vrijheid van de leerkracht om een eigen inbreng te hebben, wegvalt. GO! en POV zien daar nog wel ruimte voor. Waar komt dat bizarre verschil vandaan? Hoe kunnen de twee grote onderwijsinrichters dermate van mening verschillen over iets waar ze samen aan gewerkt hebben gedurende twee jaar? Wat nu gebeurt op Twitter, is ook een communicatiemethode die doorgaans enkel politici hanteren, merkt de spreker op. Het lerarentekort is groot, de coronacrisis bemoeilijkt iedereen het leven en toch is er deze demarche. Het getuigt van een populisme dat buiten de politieke wereld, en zelfs daar nog van een beperkt aantal partijen, zelden gezien is. Daarenboven gaat het over de toekomst van de samenleving.

Leerkrachten die al zoveel te behappen hebben en zelfs al bezig zijn met de integratie van de nieuwe eindtermen, worden dan plots met de protestbrief geconfronteerd. Het is niet meer dan logisch dat ze daardoor meer dan ooit ontredderd zijn. Ook de manier waarop Lieven Boeve vandaag communiceert, slaat het lid met verstomming. Nochtans gaat het over zaken die ook Katholiek Onderwijs Vlaanderen mee ontwikkeld heeft.

Lieven Boeve zegt niet anders te kunnen omdat de politici niet willen luisteren als hij bekritiseert wat hij zelf geschreven heeft. De parlementsleden krijgen nu brieven van leerkrachten die aanklagen dat creativiteit niet meer belangrijk is voor de politiek. Jean-Jacques De Gucht heeft ze geantwoord dat de eigen koepel dat geschreven heeft. Het klopt dat het parlement enkele richtlijnen gegeven heeft, maar hij veronderstelt dat de eindtermen als belangrijke minima gezien worden. Welk draagvlak was er tijdens het ontwikkelproces? Is er nooit gezocht naar draagvlak? Dat de leerkrachten van het katholiek onderwijs de zaak niet steunen, blijkt niet uit de contacten die het lid met hen had.

De uitspraak dat de eindtermen de vrijheid van onderwijs verhinderen omdat Katholiek Onderwijs Vlaanderen haar eigen pedagogisch project niet meer kan realiseren, is misbruik maken van dat begrip, meent de spreker. Jean-Jacques De Gucht vraagt Katholiek Onderwijs Vlaanderen naar argumenten hoe deze minimumdoelen de vrijheid van onderwijs ondermijnen. Het net krijgt immers veel gemeenschapsgeld en toch vindt het dat het na twee jaar, met bijstellingen en de uiteindelijke ondertekening van een compromis, aan het parlement moet vragen om zijn eigen werk teniet te doen. Hij vraagt Katholiek Onderwijs Vlaanderen concreet te zeggen welke eindtermen moeten worden geschrapt. Dat ze allerlei berichten verspreidt, lijkt vooral bedoeld om ervoor te zorgen dat er geen akkoord bereikt wordt. Heeft het zin om opnieuw aan tafel te gaan zitten als het net de bedoeling is het geheel te ondermijnen? Ofwel heeft het net tijdens de onderhandelingen zijn eigen mogelijkheden overschat, ofwel heeft het zijn vertegenwoordigers onvoldoende slagkracht gegeven om hun taken goed uit te voeren.

2. Antwoorden van de sprekers

2.1. Katholiek Onderwijs Vlaanderen

Katholiek Onderwijs Vlaanderen acht het nu al te laat om op een goede manier de eindtermen vanaf 1 september 2021 in te voeren, stelt *Lieven Boeve*. Na goedkeuring moeten de leerplannen nog opgesteld worden en moeten de leraren er nog voor opgeleid worden. Zelfs als ze goedgekeurd worden, is een graduele implementatie nodig. Om die reden vraagt Katholiek Onderwijs Vlaanderen een

overgangsjaar, dat, zelfs als de eindtermen nog niet goedgekeurd zijn, toch de nieuwe situatie voorbereidt. Katholiek Onderwijs Vlaanderen werkt aan leerplannen voor die tussenstap. Dat vermijdt verloren werk en bereidt de nieuwe eindtermen voor. Nieuwe leerplannen krijgen trouwens vorm samen met de leerkrachten die in team overleggen over de aanpak van bijvoorbeeld transversale eindtermen. Katholiek Onderwijs Vlaanderen is zeker bereid de parlementsleden meer informatie over de werkwijze te sturen.

Hij acht de kritiek dat Katholiek Onderwijs Vlaanderen hier haar eigen werkstuk afbreekt, onterecht. Mocht dat wel zo zijn, dan zou Lieven Boeve daarvoor de verantwoordelijkheid nemen. Zijn organisatie heeft soms met lange tanden maar constructief kritisch meegewerkt, maar moet vaststellen dat het product niet voldoet. De generalist van Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft tal van voorstellen gedaan en telkens nul op het rekest gekregen. De onderwijsverstrekkers hadden niet de meerderheid in de ontwikkelcommissies. De leraren waren niet door hen aangeduid, maar door de lerarenverenigingen. Het is lastig maat te houden voor mensen die gepassioneerd zijn door hun vak en er misschien zelfs meer uren voor in de wacht willen slepen. Als er dan geen instrumenten noch een faciliterende overheid zijn, namelijk AHOVOKS, om een vergelijk te vinden, geen systematiek om onderwijstijd te meten en geen afspraken tussen de sleutelcompetenties, loopt het mis.

Het was onmogelijk de leerkrachten tussentijds te consulteren omdat er een deontologische afspraak was dat er geen tussentijdse resultaten gedeeld werden met de achterban, benadrukt Lieven Boeve. Dat is de reden waarom hij pas met enige aarzeling de opmerkingen van de medewerker in het basisonderwijs met de parlementscommissie gedeeld heeft, omdat het eigenlijk tegen de afspraken ingaat. In maart, toen er zicht kwam op het geheel, waren de leerkrachten bezig met onderwijs tijdens de coronacrisis. Daarom heeft Katholiek Onderwijs Vlaanderen nu op haar website een vergelijking gezet tussen nieuwe en oude eindtermen. Van de leerkrachten die dat consulteerden, vallen gelijkaardige geluiden te horen als Katholiek Onderwijs Vlaanderen hier vandaag uit.

Het enige wat Katholiek Onderwijs Vlaanderen zichzelf verwijt, is dat ze te lang te constructief heeft meegewerkt en zelfs, op uitdrukkelijke vraag van het kabinet, binnen een kader een compromis ondertekend heeft. Ook toen heeft Katholiek Onderwijs Vlaanderen op informeel overleg benadrukt dat dat compromis onvoldoende zou zijn. De eindtermenset die de Vlaamse Regering net voor de vakantie goedkeurde, is het resultaat van dat compromis terwijl Katholiek Onderwijs Vlaanderen het kader zelf in vraag stelt. Doet ze dat te laat? Neen, want de eindtermen zijn nog niet goedgekeurd. Om eerder in te grijpen, ontbraken de instrumenten. De discussies in de lente en zeker die met het STEM-platform in de zomer hebben een en ander duidelijk gemaakt. Pas toen het geheel de eerste keer goedgekeurd was, zijn de tijdsmetingen gestart. Voordien was er geen methodiek voor. Net die tijdsmetingen bewijzen dat de eindtermen disproportioneel veel van de onderwijstijd in beslag nemen zodat nog weinig tijd overblijft voor de leraar, de school en het pedagogisch project.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen rekent 25 weken reële instructietijd, vier voor remediëring en evaluatie. Het GO! rekent die vier weken onder de gewone onderwijstijd, dus blijft er nog maar één week verschil.

Een Referentiekader voor Onderwijskwaliteit houdt ook het risico in dat het scholen vastzet, maar het is wel een duidelijk kader geworden dat scholen helpt bij kwaliteitsontwikkeling. Lieven Boeve looft dat proces, in cocreatie tussen onderwijs en inspectie, en het product, dat ruimte laat voor verschil. De aanpak van AHOVOKS was helemaal anders. Doordat er geen systematiek noch een verslag van de consensus was, kan iedereen onterecht doen alsof het een werkstuk van Katholiek Onderwijs Vlaanderen is. Katholiek Onderwijs Vlaanderen probeert trouwens altijd

zo ver mogelijk in het compromis mee te gaan zonder zich te verloochenen. Dit resultaat gaat gewoon te ver. Telkens de onderwijsverstrekkers dan toch een en ander aanpasten, klonk luid protest uit de ontwikkelcommissies, voor historisch bewustzijn, voor STEM, voor burgerschap. Vanzelfsprekend vinden vaklui dat hun vak het belangrijkste is, maar het totaalbeeld is verloren gegaan. Het is duidelijk dat Katholiek Onderwijs Vlaanderen hier voor de eindtermen van het basisonderwijs lessen uit moet trekken en veel sneller en duidelijker moet zeggen wat haar niet zint.

Ondanks alle inspanningen en goede wil, is het niet goed gekomen, en nu moet het vrij onderwijs dan ook zijn verantwoordelijkheid nemen, meent de spreker. Het zijn de schoolbesturen, met de directeurs als hun vertegenwoordigers, die na analyse duidelijk maakten dat het voorstel te ver ging. Het is dan aan Katholiek Onderwijs Vlaanderen, hun netwerkorganisatie, om dat kenbaar te maken.

Eigenlijk heeft Katholiek Onderwijs Vlaanderen het decreet over de eerste graad laten passeren. Daarin stond de taxonomie van Bloom ook. Toen leefde ze nog in de naïeve veronderstelling dat ze nog echt leerplannen zou kunnen maken en ze de te grote pedagogisch-didactische overheidssturing erin zou kunnen corrigeren. Tot twee keer toe heeft ze echter moeten vaststellen dat haar leerplannen dan niet meer goedgekeurd worden. De inspectie interpreteert de consistentie met de eindtermen heel strikt: elk element, elk werkwoord dat in de eindterm staat, moet overgenomen worden in het leerplandoel. Ook nu weet Katholiek Onderwijs Vlaanderen nog niet of haar leerplannen voor de eerste graad al dan niet definitief goedgekeurd zijn. Ze heeft daarover enkel een verslag van de inspectie gekregen. Op twee formele vragen en een informele om de goedkeuring te bevestigen, heeft de minister niet geantwoord. De drie maanden na indiening zijn ondertussen verstreken waardoor ze rechtens definitief goedgekeurd zijn. Het is evenwel niet duidelijk of Katholiek Onderwijs Vlaanderen ze nu opnieuw moet indienen in januari, of ervan uit kan gaan dat ze goedgekeurd zijn, alsook hoe de inspectie ermee zal omgaan.

Eindtermen zijn het deel van het contract tussen onderwijsverstrekkers en overheid, waarin de overheid haar wensen bekendmaakt, maar niet meer dan dat, stelt Lieven Boeve. Met het huidige voorstel worden leerplannen tot een loutere overname van de eindtermen, waar dan eventueel in de marge nog iets kan worden bijgenoteerd. Dat is geen vrijheid van onderwijs. Met de huidige kennis zou Katholiek Onderwijs Vlaanderen trouwens evenmin akkoord zijn gegaan met het decreet over de eindtermen voor de eerste graad. Met wat ze nu weten over de alternatieve eindtermen, zouden de steinerscholen er allicht ook niet meer mee akkoord gaan. Als zowel eigen leerplannen als alternatieve eindtermen onmogelijk gemaakt worden, kunnen de vrije onderwijsverstrekkers niets anders dan nadenken over de laatste reddingsboei die de rechtstaat biedt, namelijk het Grondwettelijk Hof.

Wat de algemene vernieuwingsoperatie en de eindtermen betreft, komen er alarmsignalen uit de B-stroom van de eerste graad. Reden is dat de populatie van de B-stroom veranderd is. Door de coronacrisis is het onderwijs in de A-stroom teruggeplooid op elementaire lesdoelen, een selectie dus. Dat alles maakt het zeer moeilijk om binnen twee jaar een goede evaluatie te maken.

Lieven Boeve voelt zich gesterkt door de mening van de officiële onderwijsverstrekkers, hoewel die op het eerste gezicht tegengesteld lijkt. OVSG weet niet of haar directeurs ermee tevreden zullen zijn, de lessentabellen van POV zitten eivol, het GO! zegt te zullen slagen ook al is het moeilijk. Ook zij moeten dus kunstgrepen uitvoeren, pedagogische combinaties maken, de evaluatietijd verminderen, bepaalde projecten opzetten, om toch maar alle eindtermen erin te krijgen. Dat het noodzakelijk is de pedagogie aan te passen, constructies te maken omdat de eindtermen te veel onderwijstijd vergen, is net de inbreuk op de onderwijsvrijheid.

Het zou trouwens zeer vreemd zijn als het GO! zijn pedagogisch project niet kan realiseren met de eindtermen van de overheid, aangezien het de onderwijsverstrekker van de overheid is. Het maakt dus formeel geen gebruik van onderwijsvrijheid. De vrije onderwijsverstrekkers en de andere gesubsidieerde partners verhouden zich anders tot de eindtermen, zij hebben onderwijsvrijheid nodig.

Kortom, als iedereen het te veel vindt, als er kunstgrepen voor nodig zijn, is het product niet goed genoeg om het onderwijs ermee te laten starten, noch vanuit pragmatisch noch vanuit principieel oogpunt.

Zomaar voorstellen doen om te schrappen, zou alle experts op de kast jagen met een mediastorm tot gevolg, meent Lieven Boeve. Net daarom wil Katholiek Onderwijs Vlaanderen een overkoepelende commissie die met gezag met alle verzuchtingen kan rekening houden. Ook voorstellen over de specifieke eindtermen worden het best in een dergelijke commissie beslecht.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft geen standaardmails gemaakt. Dat zou trouwens niet de juiste strategie zijn als er nog een hoorzitting zit aan te komen. Het platform van de leraren voor artistieke vorming deed dat wel. Een aantal directeurs van de directiecommissie hebben onderling afgesproken om een aantal politici te contacteren. Mocht Katholiek Onderwijs Vlaanderen daartoe opgeroepen hebben, zouden de politici heel wat meer mails gekregen hebben, merkt de spreker op.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen had liever het onderscheid tussen domeinoverschrijdende en domeinspecifieke eindtermen in een vierdeling van de derde graad scherper gesteld. Waarom er geen groter onderscheid is, is net het gevolg van het decreet dat stelt dat de eerste twee jaren oriënterend zijn en de basisopties niet noodzakelijk gekoppeld zijn aan wat er in het jaar daarop volgt. De getrapte studiekeuze staat in het decreet. Katholiek Onderwijs Vlaanderen kan daarmee leven, als de eerste graad voldoende differentieert en er voldoende ruimte is voor een studieoriëntering nadien.

In het basisonderwijs wordt er gediscuteerd over de 70/30-verhouding. AHOVOKS stelt 80/20 voor, terwijl 70 voor Katholiek Onderwijs Vlaanderen een absoluut maximum is. De minimumdoelen mogen gerust slechts 50 procent vormen. Bepaalde onderwijsverstrekkers zijn het eens met het voorstel, maar de vrije niet. Ook de taxonomie van Bloom staat nog ter discussie. De onderwijsverstrekkers hebben samen een alternatief voorgesteld. Tot vandaag is AHOVOKS niet bereid daarmee rekening te houden. De regeringsnota stelt dat de nieuwe eindtermen basisonderwijs ingevoerd worden op 1 september 2022, terwijl ze nog ontwikkeld moeten worden. Ook dat is een zo goed als onmogelijke opdracht. Terloops haalt de spreker aan dat in de beleidsnota Onderwijs 2019-2024 (*Parl.St.* VI.Parl 2019-20, nr. 129/1) nog 1 september 2023 stond. In de regeringsnota is wel sprake van een gedoogperiode. Katholiek Onderwijs Vlaanderen hoopt op voldoende tijd opdat ze een mooi traject kan lopen met de scholen.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen is in 2012 gestart met de ontwikkeling van een nieuw leerplan basisonderwijs, toen er nog lang geen sprake was van nieuwe eindtermen basisonderwijs. In 2013 was er zelfs nog een initiatief om de eindtermen wereldoriëntatie op te splitsen, wat bewijst dat er niet gedacht werd aan een volledige herwerking. Tot nog toe is er aan de ontwikkeling vier jaar besteed, waarvan de laatste twee jaar proefdraaien in een aantal scholen. Daarop krijgen scholen vier jaar de tijd om zich te professionaliseren. De laatste scholen hebben het leerplan op 1 september 2020 ingevoerd. Eigenlijk mogen nieuwe eindtermen het leerplanconcept ZILL niet hinderen. Zo ze dat wel doen, zijn ze te pedagogisch sturend. Lieven Boeve heeft aan AHOVOKS en aan de minister laten weten dat Katholiek Onderwijs Vlaanderen bereid is om een ZILL2.0 uit te werken als de nieuwe eindtermen dat vereisen. Als de eindtermen van dezelfde reikwijdte zijn als die van het

secundair onderwijs valt het pedagogisch concept van ZILL niet te handhaven. Daartoe is Katholiek Onderwijs Vlaanderen niet bereid, want dat tast de grondwettelijke pedagogische vrijheid aan.

Niet alleen Lieven Boeve, maar ook Dirk Van Damme, en ironisch genoeg ook de peetvader van de eindtermen Roger Standaert denken dat de nivellering in het onderwijs weleens te wijten zou kunnen zijn aan de invoering van de vorige eindtermen, stelt hij. Iedereen is zich immers beginnen blindstaren op de minimumdoelen. Heel wat scholen hebben daarenboven ooit van de inspectie te horen gekregen dat hun examen te moeilijk was omdat ze meer vragen dan de eindtermen. Dat betekent dat einddoelen niet als minima, maar doelen op zich gezien worden. Het is dus niet verwonderlijk dat het Vlaamse onderwijs, en zeker de koplopers, minder goed scoren op de PISA-onderzoeken.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen is bereid om met andere onderwijsverstrekkers en met experts haar methodologie om de haalbaarheid te berekenen, te delen en vak per vak toe te lichten. Lieven Boeve wijst er nogmaals op dat de berekeningen conservatief waren om elke zweem van overschatting te vermijden. Onderwijskwaliteit leveren, vergt tijd en dus keuzes. Elke eindterm is op zich interessant. Keuzes moeten ook aangepast zijn aan de doelgroep. De spreker vindt bijvoorbeeld dat zeker in de arbeidsmarktgerichte richtingen het arbeidscontract aan bod moet komen, maar niet in de aso-richtingen. Die moeten wel voldoende kritisch bewustzijn meekrijgen zodat ze alles goed lezen en begrijpen.

Het is de eerste keer dat hij het verwijt krijgt populistisch te zijn, doorgaans verwijt men hem te genuanceerd te zijn, merkt de spreker op. Omdat corona alles andersneeuwt, moet Katholiek Onderwijs Vlaanderen inspanningen leveren om de urgentie duidelijk te maken. De eindtermenkranten zijn in de eerste plaats bedoeld voor de achterban. Hij vraagt de leden niet alleen de titels maar ook de teksten te lezen. Alle informatie die Katholiek Onderwijs Vlaanderen vandaag hier geeft, staat ook daarin: wat goede eindtermen zijn, wat er in het proces fout gelopen is, waarom Katholiek Onderwijs Vlaanderen zich niet identificeert met het product, maar ook zelfkritiek. Te lang te constructief zijn, zal het katholiek onderwijs geen tweede keer overkomen. In de nieuwsbrief blijkt duidelijk dat ook Katholiek Onderwijs Vlaanderen grote inspanningen levert om het lerarenberoep aantrekkelijk te maken. Net daarom wil het dat de leraar voldoende tijd heeft om vanuit zijn passie les te geven. Het werkt echter niet motiverend als hij louter eindtermen moet afvinken, als de leerplannen hem niet uitdagen om ook andere dingen te doen. De ledenvereniging heeft met het onderwijsveld afgesproken dat de leerplannen, inclusief hertaalde eindtermen – want ook Katholiek Onderwijs Vlaanderen hoopt de eindtermen enigszins te herschrijven, hoewel ze merkt dat dat nauwelijks nog kan – slechts 80 procent van de onderwijstijd beslaan. Leraren en scholen hebben dan 20 procent voor eigen invulling. De eerste signalen van de eerste graad lijken erop te wijzen dat men daar niet in geslaagd is. Ook dat is intern te evalueren. Zich afvragen wie er nog leerkracht zal willen worden, is een terechte hartenkreet, geen populisme. Wie wil er immers nog leerkracht worden als hij onvoldoende ruimte heeft om vanuit zijn professionaliteit gedeeltelijk zijn eigen ding te doen?

Cindy Lammens ziet geen hiërarchie tussen sleutelcompetenties. Het specifieke gedeelte, dus de cesuurdoelen, de specifieke eindtermen en de beroepskwalificaties eigen aan de studierichting, onderbouwen soms een bepaalde sleutelcompetentie, waardoor die versterkt wordt. De spreker denkt aan richtingen als Technologische Wetenschappen met specifieke eindtermen voor wiskunde en fysica, als Bedrijf en Organisatie, met specifieke eindtermen maar ook beroepskwalificaties voor economie. Zo ontstaat misschien de indruk dat er in die richtingen wel een bepaalde hiërarchie is. Het grote aantal en het hoge ambitieniveau van een aantal eindtermen zorgt voor een onevenwicht tussen basis- en specifieke

vorming. Elke leerling moet echter in alle belangrijke vormingscomponenten op een goede manier gevormd worden. Dat perspectief van de leerling mag niet uit het oog worden verloren.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen vraagt of dan voldoende recht gedaan wordt aan de diverse leerlingengroepen die kiezen voor de doorstroomfinaliteit. Met het domeingebonden Welzijnswetenschappen en domeinoverschrijdende Humane Wetenschappen, beide doorstroomrichtingen, heeft de spreker aangetoond dat het onderscheid tussen tso/kso en aso soms zeer klein wordt. De leerlingen Technologische Wetenschappen kiezen voor die richting omdat ze sterk zijn in gevorderde fysica. De specifieke eindtermen voor fysica en voor wiskunde mogen dan ook een zeer hoog ambitieniveau hebben. De doorstroomcijfers van leerlingen in de huidige richting Industriële Wetenschappen naar het hoger onderwijs zijn trouwens nu al zeer goed. Is het echter correct van hen te verwachten dat ze Frans op aso-niveau verwerven? Voor een aantal leerlingen is het feit dat ze talig minder sterk zijn net de reden om te kiezen voor IW. Het niveau Frans mag hoog zijn, meer dan het huidige tso-niveau, maar de spreker pleit voor een tussenniveau.

Dergelijke gesprekken waren moeilijk te voeren in de ontwikkelcommissies omdat het opzet was te komen tot één set eindtermen voor alle doorstroomrichtingen. De leden van de commissies waren bevreesd dat een lager niveau de onderwijskwaliteit van het aso omlaag zou halen. Ze hebben onvoldoende nagedacht om meer in de specifieke eindtermen te stoppen. Voor geschiedenis is een zekere reductie in de basisvorming voor iedereen wel gelukt, en is een aantal doelen gekoppeld aan specifieke eindtermen van alle aso-richtingen. Daardoor wordt er van domeinoverschrijdende doorstroomrichtingen voor historisch bewustzijn wat meer verwacht dan van de domeingebonden doorstroomrichtingen. Als dat ook voor andere sleutelcompetenties zou gebeuren, zou dat meer recht doen aan het specifieke karakter van alle richtingen.

De leerlingen van de studierichting Architecturale Vorming stromen met succes door naar het hoger onderwijs, maar door het grote pakket basiseindtermen komt hun vorming in de artistieke vorming in gevaar. Moet een leerling in de domeingebonden Bedrijfswetenschappen evenveel wetenschappen zien als de aso-leerlingen? Is een soort tso+-niveau niet beter? Het ambitieniveau voor algemene economie, toegepaste bedrijfswetenschappen, wiskunde en talen dient er wel voldoende hoog te zijn.

Kortom, alle eindtermen zijn relevant en interessant, maar er moeten keuzes gemaakt worden. Cindy Lammens pleit voor een tso+-niveau voor domeingebonden doorstroomrichtingen gecombineerd met ambitieuze eindtermen aangepast aan het profiel van de studierichting. Nu is er een te grote gelijkschakeling tussen de diverse studierichtingen.

Uiteraard wil Katholiek Onderwijs Vlaanderen dat leerlingen in de A-finaliteit ook Engels en Frans kennen. De directiecommissie en de vergaderingen van directeurs hebben er zelfs expliciet voor gekozen om in de B-stroom zowel Engels als Frans aan te bieden. De vraag is of dat voor de A-finaliteit blijft en zo ja, welke andere zaken ervoor moeten sneuvelen. Beide talen geven, betekent dat leerlingen in een arbeidsmarktgerichte richting minder beroepsgerichte vorming krijgen. Bij duaal leren zal de werkgever dan vaststellen dat de leerlingen minder op beroepstaken voorbereid zijn dan vandaag, maar wel een sterkere algemene vorming hebben die hen zal steunen bij een leven lang leren. Het is zaak een evenwicht te vinden tussen beide, en dus is het onvermijdelijk om keuzes te maken. Die discussie is onvoldoende gevoerd, besluit de spreker.

2.2. GO!

Raymonda Verdyck vindt het ook jammer dat deze discussies nog altijd gevoerd moet worden terwijl de timing voor de invoering krap is. Voor het GO! zijn de eindtermen ambitieus maar haalbaar. Tussentijds heeft het GO! de vorderingen van de ontwikkelcommissies wel besproken met pedagogische vakbegeleiders en de GO!-leraren uit die commissies, maar die hadden de opdracht dat strikt geheim te houden. Zij pleit ervoor om gewoon terug te grijpen naar het compromis van juni en niet opnieuw onderhandelingen te starten. Alle onderwijsverstrekkers hebben het ondertekend, iedereen heeft toegezegd het te verdedigen en heeft dat ook gedaan: in het overleg over STEM, met andere onderwijsverstrekkers, met het kabinet.

De kwaliteit komt net onder druk te staan door het uitstel, door het doorbreken van de continuïteit. Het GO! werkt al volop aan leerplannen en de lessentabellen van de tweede graad. De kritiek op het volumineuze van de eindtermen geldt ook voor de eindtermen van de eerste graad. Die zijn ondertussen in voorlopige leerplannen gegoten. Die leerplannen hebben ook voor het GO! slechts een voorlopige goedkeuring omdat er geen curriculumdossiers zijn. Ook het GO! kan de methodologie toelichten die het gebruikt heeft om de haalbaarheid te berekenen.

Dat het GO! geen gebruikmaakt van de vrijheid van onderwijs heeft *Raymonda Verdyck* aangesproken. Dit parlement heeft destijds unaniem het onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap bij bijzonder decreet overgedragen aan de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs, nu het GO!. In dat bijzonder decreet staat dat de raad van het GO! het pedagogisch project vormgeeft. Het GO! toont zich echter een loyale partner. De onderwijsverstrekkers krijgen veel gemeenschapsgeld om hun opdracht waar te maken. Het is niet meer dan normaal dat de samenleving de maatschappelijke doelen uitzet. De resultaten van de brede enquête daarover zijn vertaald in de eindtermen, die dan logischerwijze in de leerplannen en andere ondersteuningsmaterialen terugkomen.

Dat het GO! bepaalde pedagogische methodologieën toepast, betekent niet dat er ingehakt wordt op zijn onderwijsvrijheid, maar net dat het de vrijheid heeft om te beslissen hoe de eindtermen gehaald worden. De eindtermen realiseren, vergt een pedagogische totaalaanpak, dus meer dan instructiemomenten. Dat zijn geen constructies, maar is gewoon eigen aan de werkwijze om ervoor te zorgen dat leerlingen de eindtermen beheersen maar ook eigenaar zijn van hun leerproces.

Het GO! wenst geen vierdeling van de nieuwe matrix en dus geen splitsing van de doorstroomfinaliteit in twee gescheiden componenten met een hiërarchie tussen aso en tso/kso. Het is belangrijk om doorstroomrichtingen op een gelijk niveau voor te bereiden op het hoger onderwijs. De decanen van de faculteit Ingenieurswetenschappen waarmee er recent een gesprek was, achten het belang van technologie hoog en zijn tevreden over de indeling van de nieuwe eindtermen. *Luc Vernailen* was in verschillende ontwikkelcommissies namens het GO! aanwezig. Hij was ook soms gefrustreerd maar is blijven streven naar een goed eindresultaat, wat nu voorligt. Het is zaak dat nu goed te keuren, in het belang van de leerlingen die nu in het tweede jaar zitten, maar ook van hun ouders, besluit *Raymonda Verdyck*.

Luc Vernailen vond Katholiek Onderwijs Vlaanderen wat onheus tegenover de leden van de ontwikkelcommissies maar vooral ook tegenover AHOVOKS als procesbegeleider. Het GO! was het ook lang niet altijd met AHOVOKS eens. Wat zo fijn en zelfs historisch was aan de ontwikkelcommissies is dat de onderwijsverstrekkers quasi altijd aan hetzelfde zeel trokken. Ook nadien was dat trouwens vaak het geval. De discussies waren zwaar, maar het klopt niet dat de onderwijsverstrekkers altijd moesten inbinden voor AHOVOKS. Er werd gewerkt aan een consensus. Het

klopt dat er geen verslagen zijn, maar als er geen consensus was, werd dat genotuleerd en doorgegeven aan de Vlaamse Regering. OKO heeft bijvoorbeeld vaak een minderheidsstandpunt ingenomen.

In elk van de ontwikkelcommissies zaten vakspecialisten die het maximum voor hun vak willen. Vaak waren het de specialisten uit het hoger onderwijs, niet de leraren, die onvoldoende realiteitszin hadden. Bijna altijd zijn de ontwikkelcommissies desondanks tot een consensus gekomen. Het GO! was het al eens met de gevalideerde versie van februari, maar alle onderwijsverstrekkers waren het eens met het compromis, dat op 26 juni een eerste keer principieel goedgekeurd is door de Vlaamse Regering. Het is jammer dat die historische consensus tussen onderwijsverstrekkers nu doorbroken is.

De decanen Ingenieurswetenschappen hebben problemen met de instroom uit het secundair, maar zijn gerustgesteld door de nieuwe eindtermen. Ze tonen zich vooral blij met de nieuwe richting Technologische Wetenschappen. Dat zijn erg zware studierichtingen, merkt de spreker op. Leerlingen genieten daar ook de basisvorming voor doorstroom en die is nodig om hen voor te bereiden voor het hoger onderwijs. Het zou kunnen dat het voor bepaalde leerlingen te zwaar wordt, waardoor ze moeten overstappen naar verwante richtingen binnen de dubbele finaliteit, maar het valt evengoed te hopen dat leerlingen die in de huidige situatie voor Latijn-Wetenschappen zouden kiezen, in Technologische Wetenschappen terecht komen. De decanen hopen daar in elk geval op.

Evaluatie, feedback en remediëring zijn deel van het leerproces. Het GO! rekent daar geen aparte weken voor. Dat hoort thuis in het totale pakket van 30 lesweken, dus geen opsplitsing in 25 weken instructietijd en 5 weken evaluatie, feedback en remediëren. Van een goede evaluatie en feedback leren de leerlingen evenveel als van instructie.

2.3. OVSG

Patriek Delbaere meent dat OVSG altijd gepoogd heeft om tot constructieve oplossingen te komen en zich loyaal opgesteld heeft in de ontwikkelcommissies. De mogelijkheden van die commissies, vastgelegd in het kaderdecreet, hebben een constructiefout, namelijk dat ze de haalbaarheid niet in kaart brengen en beoordelen. Dat er geen centrale commissie was die het volledige gewicht bekeek, is een tweede mankement. Een derde probleem was dat de commissies geen keuze konden maken in het ordeningskader, dat nodig is om de eindtermen evalueerbaar te maken.

De medewerkers van de ontwikkelcommissies hadden een deontologische zwijgplicht. Dat er soms lekken waren met heel wat commotie tot gevolg, kwam door vertegenwoordigers vanuit wetenschappelijke hoek. Dat overleg met de achterban niet mogelijk was, keert zich nu tegen de onderwijsverstrekkers. Ook bij de eindtermen basisonderwijs zijn de eindtermen eigenlijk al uitgeschreven door AHOVOKS vooraleer de commissies zich erover buigen. De procesbegeleider speelt aldus een heel sturende rol: het voorstel ligt op tafel en de leden moeten erop reageren terwijl het eigenlijk een proces van cocreatie zou moeten zijn. Polarisation waarbij de mening van een administratieve dienst tegenover die van de commissieleden staat, is niet constructief, niet eerlijk en leidt enkel tot frustraties.

Voor de ouders, de leerlingen, het personeel en de scholen is het belangrijk dat het proces van de modernisering doorgaat. Ook al is het product niet ideaal, maar de oplossing is nabij. Heel veel is in het compromis geregeld, hoewel er voor STEM nog enkele heikele punten overblijven. De spreker gelooft dat ook die op relatief korte termijn kunnen worden beslecht zodat het schooljaar op 1 september 2021 met de nieuwe eindtermen kan starten. Dat zijn alle spelers aan zichzelf verplicht.

2.4. POV

Griet Mathieu denkt dat niemand kan ontkennen dat van bij het begin de ideologische keuze gold dat het aantal uren basisvorming in bso en tso moest stijgen. De indicatieve lessentabel was net bedoeld om de verhoging van de algemene vorming vast te haken in tso en bso. Eigenlijk werd er een brede tweede graad opgelegd; net om die reden heeft POV de onderhandelingstafel verlaten. POV kiest immers ook niet voor een brede maar voor een gerichte eerste graad. In de Codex Secundair Onderwijs staat ook geen enkele aanwijzing dat het Vlaams Parlement zich uitgesproken heeft voor die brede tweede graad, wel dat de eerste graad verbredend en verdiepend moest zijn. Die ideologische beslissing werd door velen ondersteund en is de reden waarom er zoveel eindtermen zijn. Het klopt dus niet dat de haalbaarheid het pedagogisch project onder druk zet. De pedagogische creativiteit is aangewakkerd door de ideologische beslissing dat er meer uren algemene vorming moesten zijn.

Ter illustratie geeft *Griet Mathieu* een anekdote. Op de vraag wat een afgestudeerde uit het bso moest zijn, antwoordde POV: flexibel inzetbaar op de arbeidsmarkt. Anderen vonden dat een brede algemene vorming daarvoor wezenlijk was. Ze gaat voorts in tegen de 'bon ton' dat er geen hiërarchie is in de sleutelcompetenties. Een kind dat aan de slag gaat als slager moet de technische aspecten van het slagambt kennen, kunnen reflecteren en bijleren en digitaal geletterd zijn, maar moet hij ook alle hemellichamen kennen zoals de eindtermen nu verplichten? Voor een kind in het bso is basisgeletterdheid wezenlijk. In de industrie moet het zelfstandig aanwijzingen kunnen doornemen om machines te herstellen. Er is dus wel degelijk een hiërarchie in de sleutelcompetenties, meent de spreker.

Eindterm 16.7 stelt dat de leerlingen artistiek werk creëren vanuit hun verbeelding. Bij leerlingen in restaurantrichtingen komt dat sterk aan bod als ze de doelen van hun beroepskwalificatie halen, bijvoorbeeld bij het dressereren van een bord. In de opleiding elektriciteit evenwel plant POV enkel twee projecten, begeleid door organisaties met expertise in kunst en creatie. Omdat er momenteel geen mo en po gegeven wordt, hebben de leerkrachten in de tweede en derde graad die competenties niet. Meer tijd eraan besteden dan die twee projecten gaat dan ten koste van de ontwikkeling van de onderzoekende houding en de STEM-eindtermen.

Het voluntarisme dat POV hier tot uiting brengt, is dat van de mensen op het terrein: directeurs die in coronatijden de tijd nemen om aan de lessentabellen te werken, meer dan honderd leraren die leerplannen en de doelen beroepscompetenties aan het schrijven zijn.

De invoering van de eindtermen eerste graad zorgt ervoor dat het onderwijs zichzelf aan het herdenken is. Voor het eerst werken leraren wiskunde, wetenschappen en techniek samen aan STEM. Leren leren wordt doorgetrokken in het hele proces, met onder meer leerlinggesprekken die voor het eerst polsen naar de motivatie, naar de verhouding tot een vak, naar zelfevaluatie. Dat niet doorzetten in de tweede graad is een kaakslag voor de leraren eerste graad die het beste van zichzelf hebben gegeven om de eindtermen vorm te geven en geeft net die leerkrachten van de tweede en derde graad die cynisch stelden dat het er bij hen nooit zou komen, gelijk.

2.5. OKO

Paul Buyck zegt dat de inspectie de gelijkwaardigheid heel ernstig neemt, waardoor de vrijheidsmarge smal is. Dat raakt aan de scheiding tussen wat en hoe. Daarom heeft OKO altijd gezegd dat het wat, het hoe, het waartoe en het wanneer niet kunnen worden gescheiden. Om dat waar te maken, zijn extra onderwijstijd en vrijheid nodig. De wetenschapseindtermen staan bijzonder ver af van de eigenheid

van de steinerpedagogie. OKO is bijzonder trots op het alternatieve decreet op de gelijkwaardigheid van de specifieke eindtermen. Het pedagogisch project van methodescholen wordt onmogelijk gemaakt als de eindtermen 100 procent van de onderwijstijd innemen. Het bestuursorgaan van de Federatie Steinerscholen zou dan geen andere keuze hebben dan naar het Grondwettelijk Hof te stappen.

De taxonomie van Bloom laat door de verschillende niveaus van kennis, door de dimensies en door de beheersingsniveaus bijna geen interpretatieruimte aan de leerkrachten. Dankzij OKO zijn de attitudes overeind gebleven, want in de ontwikkelcommissies wou men eigenlijk de taxonomie radicaal invoeren.

Dat doet *Werner Govaerts* denken aan een soortgelijke hoorzitting in het Vlaams Parlement in 1994 over de eerste lading eindtermen (*Parl.St.* VI.Parl. 1993-94, nr. 583/5). Toen heeft de spreker geprotesteerd namens de steinerscholen en de Vrije Ruimte, een organisatie die zich verzette tegen de eindtermen en waar ook enkele oudercomités uit het katholiek onderwijs bij aangesloten waren. Toen heeft hij betoogd dat de eindtermen zouden leiden tot een daling van kwaliteit, wat in de afgelopen 25 jaar ook bewaarheid geworden is. Het is niet wetenschappelijk bewezen dat de eindtermen de oorzaak zijn, maar ze hebben de achteruitgang in ieder geval niet tegengehouden. En nu komen er nieuwe eindtermen met dezelfde reikwijdte. Hij eindigt met een citaat van Friedrich Nietzsche: "Velen zijn hardnekkig ten opzichte van de eenmaal ingeslagen weg, weinigen ten opzichte van het nagestreefde doel."

3. Bijkomende vragen en antwoorden

Het verwondert *Jean-Jacques De Gucht* dat Katholiek Onderwijs Vlaanderen zegt niet verantwoordelijk te zijn voor het eindproduct terwijl andere onderwijsverstrekkers die dezelfde plaats innamen in de ontwikkelcommissies zeggen dat wel te zijn.

Ook de eindtermen van de eerste graad valt Katholiek Onderwijs Vlaanderen af, onder meer omdat de inspectie de uitvoering ervan controleert. Blijkbaar is er ook iets mis met de leerplannen die niet goedgekeurd geraken. Heeft het GO! hetzelfde probleem met de eerste graad?

De kwaliteit van het onderwijs gaat achteruit en de eindtermen hebben dat niet tegengehouden, zo zegt OKO. Eigenlijk vraagt Katholiek Onderwijs Vlaanderen gewoon om belastinggeld te krijgen zonder dat de samenleving bij monde van zijn verkozenen daar iets in ruil voor kan vragen. Hij is het niet eens met de manier waarop de grootste onderwijsverstrekker zich opstelt: eisen van de maatschappij afdoen als een inbreuk op de onderwijsvrijheid en ermee dreigen naar het Grondwettelijk Hof te stappen. In plaats van verzoening te zoeken, heeft Lieven Boeve zonet de confrontatie gezocht, onder meer door het GO! te verwijten geen eigen pedagogisch project te hebben.

Koen Daniëls vraagt zich af of iedereen wel in dezelfde ontwikkelcommissies zat. De ene zegt dat AHOVOKS de eindtermen oplegde, de andere vond dat erover gepraat kon worden, en nog een andere maakt gewag van zinvolle debatten waar er een consensus gevonden is. Als de veertien ambtenaren van AHOVOKS een dergelijke impact hebben in commissies met meer dan honderd andere leden, doet hij daar zijn hoed voor af. In juli hebben alle koepels het akkoord ondertekend. Nu pas komen de bezwaren boven. Misschien wel beter laat dan nooit, maar het is ongehoord iedereen op te ruien tegen de minister, de regering en het parlement door te stellen dat die 'foute' eindtermen willen. Jongeren in Vlaanderen zullen dus foute dingen leren, aldus Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Kan ze dan die foute eindtermen aanduiden? Leraars die al met de corona-achterstand kampen, worden hier stapelgek van. Zelfs als de eindtermen aangepast worden, zullen ze altijd

blijven kampen met het imago van foute eindtermen, die alle onderwijstijd inpalmen en verhinderen dat het eigen karakter van de school aan bod kan komen.

Geen van de vragen die peilen naar oplossingen, heeft Katholiek Onderwijs Vlaanderen beantwoord. Uitstel brengt sowieso de studievoortgang van leerlingen in gevaar en is inderdaad een kaakslag voor wie al zo hard werkte aan de invoering van de eindtermen eerste graad. Het lid meende dat hierover eensgezindheid bestond. De PISA-resultaten zijn niet goed. Het hoger onderwijs vraagt een jaar extra, een schakeljaar, een toelatingsproef, een remediëringsproef en geeft daarmee aan dat leerlingen niet meer de nodige basiskennis hebben als ze in het hoger onderwijs starten. Als de vrijheid van onderwijs zo cruciaal is, waarom is die de voorbije jaren niet gebruikt om dat gat dicht te timmeren?

Het onderwijs stelt zelf eindtermen voor, maar volgens Katholiek Onderwijs Vlaanderen zijn het de foute om dat gat te dichteren. Nochtans hebben alle onderwijsverstrekkers ze in consensus goedgekeurd, ondertekend en zelfs toegezegd ze te verdedigen. Dat een lid van de ontwikkelcommissie hier komt zeggen dat de eindterm die ze hielp ontwikkelen niet goed is, slaat alles, stelt Koen Daniëls. Ofwel liegt de ene groep en was er geen consensus, ofwel liegt de andere en was die er wel.

Zeggen dat het product telt, staat in contrast met de hier aangenomen houding. Op vragen over hoe het nu moet, worden gewoon de standpunten herhaald en wordt bedreigd met het Grondwettelijk Hof. Het gaat er evenwel om de Vlaamse leerlingen opnieuw goed te laten presteren op de PISA-testen, zowel de zwakkere als de sterkere presteerders. Hoe ervoor te zorgen dat het onderwijs sterke werknemers aflevert; dat de werkgevers graag extra stageplaatsen aanbieden; dat het hoger onderwijs niet meer moet nadenken over hoe de scholieren bij te schaven, maar dat een diploma secundair onderwijs in de doorstroomrichting volstaat? Het debat draait echter niet om die kwesties, wel om macht en het verpakken van vrijheid voor de leerkracht om dat streven naar macht te maskeren.

Er is trouwens ook niet geantwoord op zijn eis dat het schrappen van eindtermen niet mag betekenen dat die, of andere bijkomende doelen, opnieuw toegevoegd worden in het leerplan. Het mag enkel betekenen dat er ruimte komt voor de leerkracht. Dat de werkwoordtijden gekend moeten zijn, wordt vastgelegd, maar de tekstkeuze is de vrijheid van de leerkracht.

De spreker had gedacht dat de parlementsleden in een eerste ronde hun punt gemaakt hadden en dat er daarop naar oplossingen gezocht zou worden, maar in plaats daarvan escaleert de zaak. Hij herhaalt zijn vragen. Hoe kan de arbeidsmarktgerichtheid gegarandeerd worden terwijl de leerlingen een iets ruimere basisvorming krijgen? Welke eindtermen zijn er problematisch en kunnen aangepast worden zonder dat de experts hoger onderwijs door het lint gaan? Hoe kan er een consensus gevonden worden onder de onderwijsverstrekkers? Hij herhaalt dat het parlement zich zelfs nog niet over het werk gebogen heeft, dat het tot nog toe nog altijd alleen het werkstuk van de onderwijsverstrekkers is.

Loes Vandromme vraagt om ook in dit debat de zwarte piet te schrappen en die niet door te schuiven. Samen met Barbara Moens die het boek schreef met als ondertitel 'Hoe de toekomst van het onderwijs ons allen raakt', vraagt ze allen zorg te dragen voor het onderwijs, met respect voor de kracht van de vrijheid van onderwijs, vastgelegd in artikel 24 van de Grondwet. De interpretatie die ze daar vandaag van hoorde geven, is conform die Grondwet. Samenwerken is de enige optie, in het belang van de leerkrachten die ook in deze coronatijden het beste van zichzelf geven. Het is zaak te zorgen dat elke leerling al zijn talenten aanboort, zodat ze klaar zijn voor de toekomst.

Johan Danen stelt vast dat wat hoorzittingen plegen te doen, namelijk voor toenaadering zorgen, vandaag niet lukt. Het parlement kan niet alle vragen inlossen, want die zijn dermate tegengesteld. Hoe moet het nu verder?

Lieven Boeve heeft niet gezegd dat Katholiek Onderwijs Vlaanderen zich tot het Grondwettelijk Hof zal wenden, wel dat het de enige weg is als men alle wegen naar onderwijsvrijheid afsluit. Katholiek Onderwijs Vlaanderen hoopt op een onderhandelde oplossing en stelt daarom een overkoepelende commissie voor. Ze is best in staat om alle eindtermen te overlopen en aanpassingen voor te stellen. Als er bij kennis af en toe 'zoals' zou staan in plaats van een dwingende opsomming, zou dat al heel wat helpen. Als de koepels dat onder elkaar regelen, zal dat gega-randeerd op kritiek stuiten. Daarom moet de commissie ruimer samengesteld zijn, ook met experts maar die allen rekening houden met de 32 uur en de 70/30-verhouding. Niet iedereen is het echter eens met dat voorstel.

Op de leerplannen eerste graad geeft de inspectie systematisch de opmerking dat de consistentie met de eindtermen niet correct is. Dat ze voorlopig goedgekeurd zijn, is niet omdat er nog geen curriculumdossier is, maar omdat Katholiek Onderwijs Vlaanderen dacht dat ze in de leerplandoelen de eindtermen kon interpreteren. Voorheen kon dat wel, in het katholieke leerplan basisonderwijs staan een aantal interpretaties van de eindtermen. Dus Katholiek Onderwijs Vlaanderen kan niet anders dan nu reageren tegen de te strikt geformuleerde eindtermen. Ooit was het katholiek onderwijs inderdaad tegen eindtermen, in de tijd van monseigneur Alfred Daelemans bijvoorbeeld. Nu is dat niet meer het geval: als de overheid investeert in onderwijs, mag ze voorwaarden opleggen. De decreetgever heeft echter bepaald dat het minimumdoelen moeten zijn. De huidige set zijn geen minimumdoelen. Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft zelfs problemen met minimumdoelen als het die tot op de letter moet omzetten in het leerplan. Kaderafspraken zijn wel nodig, outputcontrole met gestandaardiseerde toetsen, bedoeld voor kwaliteitsontwikkeling ook. Waarom is het evenwel nodig ook het proces te controleren, als de output gecontroleerd wordt en een minimum aan input opgelegd wordt? Dan blijft er toch geen vrijheid over? Katholiek Onderwijs Vlaanderen wil eindtermen conform de voorwaarden die het parlement zelf stelde: een sobere set duidelijke eindtermen.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft wel degelijk haar handtekening onder het compromis gezet, maar conform de opdracht van de minister bleef dat binnen het kader. In een artikel in *De Standaard* zegt *Lieven Boeve* al op dat moment dat het kader niet goed genoeg is. De katholieke onderwijsbesturen hebben die mening in oktober bevestigd. Ook informeel heeft hij altijd aan de andere onderwijsverstrekkers gezegd dat het zou kunnen dat het compromis uiteindelijk niet goedgekeurd zou geraken in het katholiek onderwijs. Katholiek Onderwijs Vlaanderen heeft het compromis ook verdedigd, maar binnen de beperkingen van het kader.

Katholiek Onderwijs Vlaanderen is een netwerkorganisatie, als directeur-generaal moet hij doen wat het bestuur zegt, stelt *Lieven Boeve*. Dat bestuur vroeg om leerkrachten en directies van de urgentie te doordringen. De eerste eindtermenkrant draagt dan ook de titel *Noodkrant*. Katholiek Onderwijs Vlaanderen weet dat het laat is, maar er zijn verschonende gronden. Intern wordt er zelfs al gedacht aan het indienen van alternatieve eindtermen voor de eerste graad. Het enige verwijt dat de netwerkorganisatie treft is dat ze te lang te constructief heeft meegewerkt.

De spreker deelt de bezorgdheden van *Loes Vandromme*, zeker over artikel 24 van de Grondwet, het fundament van het onderwijs. Dat de eindtermen de kwaliteit beïnvloeden hebben, is moeilijk aan te tonen. Wel delen enkele toonaangevende medeontwerpers van de eindtermen die mening: *Dirk Van Damme* en *Roger Standaert*.

Koen Daniëls vraagt wat de spreker precies bedoelt met een objectieve werkgroep. Hij herinnert aan het gebakkelei over de samenstelling van de ontwikkelcommissies. Dat heeft langer geduurd dan het opstellen van het decreet. Blijkbaar is dat nog niet objectief. Ook zal het niet gemakkelijk zijn om een consensus te vinden over welke wetenschappers over de aanpassingen moeten oordelen. In een objectieve commissie hebben de onderwijsverstrekkers eigenlijk geen zitje. Zo ze wel aan tafel zitten, zijn het gewoon terug de ontwikkelcommissies. En wat is de garantie dat alle onderwijsverstrekkers er dan wel mee verder gaan? Er was immers al een ondertekend compromis, maar daar zijn ze op teruggekomen. Wie moet er zitting hebben in de objectieve groep? Hierop krijgt het lid graag een antwoord, in het belang van de leerlingen, leerkrachten, vakgroepen en directies die er binnenkort mee aan de slag moeten.

Raymonda Verdyck wil gewoon voortgaan op basis van het compromis van juni, een haalbare oplossing binnen een opgelegd kader waar hard aan gewerkt is. Nog langer talmen, ondergraaft de haalbaarheid. Zo wordt de prophecy vanzelf selffulfilling. Het is voor alle leerkrachten nu uiterst moeilijk, ze verrichten bewonderenswaardig werk. Hen nog langer laten wachten op nieuwe eindtermen is niet correct. Als iedereen zich aan het compromis gehouden had, zouden de eindtermen al goedgekeurd zijn en zou iedereen aan de slag zijn. Ze roept iedereen nu op te zorgen voor continuïteit voor de tweede graad.

Karolien GROSEMANS,
voorzitter

Koen DANIELS
Loes VANDROMME
Jan LAEREMANS,
verslaggevers

Gebruikte afkortingen

AHOVOKS	Agentschap voor Hoger Onderwijs, Volwassenenonderwijs, Kwalificaties en Studietoelagen
aso	algemeen secundair onderwijs
bso	beroepssecundair onderwijs
COD	complément d'objet direct
COI	complément d'object indirect
GIS	geografisch informatiesysteem
GO!	onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap
IW	industriële wetenschappen
kso	kunstsecundair onderwijs
mo	muzikale opvoeding
OKO	Overleg Kleine Onderwijsverstrekkers
OVSG	Onderwijsvereniging van Steden en Gemeenten
PAV	project algemene vakken
PBD	pedagogische begeleidingsdienst
PISA	Programme for International Student Assessment (van de OESO)
po	plastische opvoeding
POV	Provinciaal Onderwijs Vlaanderen
PSE	periodiek systeem der elementen
SERV	Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen
STEM	Science, Technology, Engineering and Mathematics
tso	technisch secundair onderwijs
Vlor	Vlaamse Onderwijsraad
ZILL	Zin in Leren! Zin in Leven!